

**ZBORNİK ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE
I RUKOPISNE ZBIRKE ARHIVA ODBORA
ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE KAO IZVOR
ZA PROUČAVANJE POVIJESTI ROMSKOG
STANOVNIŠTVA NA PODRUČJU HRVATSKE
U RAZDOBLJU OD KRAJA XIX. STOLJEĆA DO 1941.**

DANIJEL VOJAK
Vladimira Nazora 27
10432 Bregana

UDK: 94(497.5=214.58)
Kategorija: Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 05.06.2004.
Prihvaćeno: 10.11.2004.

Rad Odbora za narodni život i običaje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (prije: Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti) iznimno je vrijedan za proučavanje i romske manjine na području Hrvatske u razdoblju od kraja XIX. st. sve do danas. Skupljači građe, slijedeći Osnovu koju je napisao Antun Radić, bilježili su način na koji je domicilno stanovništvo percipiralo romsku manjinsku zajednicu. Jedan dio građe objavljen je u Zborniku za narodni život i običaje, dok je veći dio građe ostao neobjavljen i sačuvan u zbirkama Arhiva Odbora za narodni život i običaje. Ovaj rad usmjeren je na istraživanje načina na koji je romsko stanovništvo percipirano u Zborniku, npr. percepcija romskog jezika i načina života, zanimanja i međusobnog odnosa između domicilnog i romskog stanovništva. Ovako je moguće, posrednim putem, istražiti položaj ove manjinske skupine u razdoblju od kraja XIX. st. pa do 1941. na prostoru Hrvatske.

Ključne riječi: Romi / Zbornik za narodni život i običaje / romska kultura i povijest

Istraživači povijesti romskog stanovništva na području Hrvatske često se susreću s pitanjem nedostatka primarnih izvora te se istražujući ovu manjinsku skupinu, moraju služiti drugim izvorima. Upravo je *Zbornik za narodni život i običaje* (dalje: *Zbornik*) jedan od važnih izvora za proučavanje romskog stanovništva na ovom prostoru. Unutar *Zbornika* skupljači podataka o narodnom životu južnih Slavena (ponajviše Hrvata) bilježili su i zanimanja, jezik i način života romskog stanovništva. Posebice je vrijedno kako su skupljači pisali o međusobnom odnosu domicilnog i romskog stanovništva. Ovaj je rad usmjeren na istraživanje načina na koji je romsko stanovništvo percipirano u *Zborniku*, a time će, posredno, istražiti i položaj ove manjinske skupine u razdoblju od kraja XIX. st. pa do 1941.

METODOLOGIJA RADA

U radu sam analizirao sve tiskane knjige *Zbornika* koje su izdane u razdoblju od 1896. do danas, a uz to sam analizirao veći dio rukopisnih zbirki koje se čuvaju u arhivu Odbora za narodni život i običaje u Zagrebu.¹ Od rukopisnih zbirki analizirao sam *Staru zbirku*, koja se sastoji od rukopisa koji su pisani za *Zbornik* iz doba uredništva Antuna Radića i Dragutina Boranića, tj. za razdoblje od 1897. do 1955. Uz *Staru zbirku* analizirao sam *Novu zbirku*, u kojoj se nalaze rukopisi koji su nastali nakon Drugoga svjetskog rata te *Posebnu zbirku*, u kojoj se nalaze naknadno prikupljeni rukopisi za arhiv Odbora za narodni život i običaje. Iz analize izostavio sam *Zbirku narodnih pjesama* te rukopisne zapise pjesama koji zbog opsežne građe iziskuje zasebno znanstveno istraživanje i koncepcijski ne odgovaraju veličini ovoga rada.² Važan problem prigodom obrade rukopisa bila je njihova nečitkost i djelomična oštećenost, što je ponekad otežavalo analizu. Dodatni problem je uz nečitak rukopis bilo i dijalektalno pisanje, tako da su mi poneke riječi i izrazi ostale nerazumljivima. Unatoč tim poteškoćama, potrebno je istaknuti kako je građa vrsno pohranjena i katalogizirana, što omogućuje bolji pristup znanstvenoj analizi. Ukupno sam analizirao devedesetak autora koji su napisali malo više od sto tekstova, a tiskani su u *Zborniku* ili su kao rukopisi pohranjeni unutar nekoliko zbirki arhiva Odbora za narodni život i običaje. Velik dio tekstova koji spominje romsko stanovništvo odnosi se na razdoblje od kraja devetnaestoga do polovice XX. stoljeća, a tek se nekoliko tekstova odnosi na razdoblje poslije Drugoga svjetskog rata, kada su autori prestali pisati prema Radićevoj *Osnovi*, a time i o onim dijelovima koji se odnose na bilježenje prisutnosti romskog stanovništva na određenom području. Pronašao sam tek jedan tekst koji je napisao Rom, tako da su gotovo sve tekstove koji spominju romsko stanovništvo napisali ne-Romi, što se mora uzeti u obzir u analizi tekstova. Većina autora tekstova koji spominju romsko stanovništvo su znanstvenici i učitelji. Među njima bih istaknuo Luku Lukića, koji je, opisujući slavonsko selo Klakarje, na tridesetak stranica opisao život Roma te donio kratak pregled romske gramatike i hrvatsko-ciganski rječnik. Znatno dio tekstova napisali su svećenici, a među njima bih istaknuo Josipa Lovretića i Josipa Kotarskog, koji su opisali položaj romskog stanovništva na selu početkom XX. stoljeća. Zanimljivo je napomenuti kako su tekstove u kojima se spominje romsko stanovništvo pisali seljaci, đaci i državni činovnici (porezni i poštanski službenici). Iz pregleda zanimanja autora tekstova vidljivo je kako su prisutnost romskog stanovništva bilježili svi slojevi stanovništva jedne male (većinom ruralne) zajednice, tj. od seljaka do profesora i znanstvenika. Ovime su izvješća o romskom stanovništvu postala kvalitetnijima jer skupljači nisu dolazili iz jednog kruga (npr. crkvenog) već iz više njih. Potrebno je istaknuti kako su autori tekstova u *Zborniku* pisali o romskom stanovništvu u

¹ Arhiv Odbora za narodni život i običaje nalazi se unutar Odsjeka za etnologiju, koji je dio Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Ovim putem htio bih zahvaliti na korisnim i ljubaznim savjetima Klementini Batini i Luki Šeši, kao i drugom osoblju Odsjeka za etnologiju.

² Više o zbirkama unutar arhiva Odbora za narodni život i običaje vidi u Šimunović-Petrić, 1988:37-67.

zemljama gdje žive južni Slaveni. U ovome ću se radu primarno orijentirati na tekstove koji govore o romskom stanovništvu na području današnje Republike Hrvatske, a tek dijelom na tekstove koje govore o toj manjinskoj skupini izvan tog područja.

Metodologiju istraživanja zasnovao sam odgovaranjem i problematiziranjem sljedećih pitanja:

1. Kako su bili percipirani jezik i način života Roma u analiziranim tekstovima?
2. Kako su bili percipirana zanimanja Roma u analiziranim tekstovima ?
3. Kako je bio percipiran odnos među samim Romima u analiziranim tekstovima?
4. Kako je bio percipiran odnos domicilnog i romskog stanovništva u analiziranim tekstovima?
5. Kako je bio percipiran odnos Roma prema vjeri u analiziranim tekstovima?

Naravno, tijekom istraživanja postavila su se i neka druga pitanja na koje sam nastojao odgovoriti, tako npr. pitanje migracija Roma i sl.

Ova su pitanja međusobno povezana, tako da je odgovore na navedena pitanja potrebno analizirati i u njihovu međusobnom odnosu, npr. tumačenje romskog načina života nužno je povezano s odnosom između domicilnog i romskog stanovništva jer percepcija načina života Roma nastaje dijelom kao posljedica tih odnosa.

Posebno je zanimljivo kako su skupljači bilježili jezik romskog stanovništva u svome kraju jer su pritom zapisivali romske riječi, što danas može poslužiti za proučavanje romskog jezika. Isto je tako prvo pitanje usmjereno i na otkrivanje kako je domicilno stanovništvo percipiralo romski način života, npr. romsku odjeću, odnos prema vjeri itd.

Drugo pitanje se odnosi na to kako je domicilno stanovništvo percipiralo romska zanimanja, npr. romsko gatanje, kovanje ili trgovinu konjima. Podaci o različitim vrstama zanimanja Roma sugeriraju iznimno intenzivan ekonomski odnos između romskog i domicilnog stanovništva.

Treće se pitanje ponajprije odnosi na to kako je domicilno stanovništvo percipiralo odnose i razlike između samih Roma. Ponajprije se to odnosi na pisanje o romskom načinu života, npr. sjedilačkom ili nomadskom životu. Odgovaranjem na ovo pitanje postat će jasnija slika o migracijskom kretanju romskog stanovništva na području Hrvatske i izvan nje tj. na području na kojem su Romi bili stalno naseljeni i na kojem su bili zabilježeni romski nomadi. Pritom ću analizirati kako se domicilno stanovništvo odnosilo prema sjedilačkim Romima i nomadskim Romima.

Četvrto pitanje na određeni način sumira prethodna pitanja te je usmjereno na analizu odnosa između domicilnog i romskog stanovništva na određenom prostoru. Ovo pitanje problematizira ponajprije kvalitetu odnosa između Roma i domicilnog stanovništva, tj. kakva je bila komunikacija između ovih skupina, je li postojala društvena napetost u njihovim odnosima itd.

Posljednje istraživačko pitanje odnosi se na analiziranje na koji su način sakupljači percipirali odnos Roma prema vjeri. Pri istraživanju mora se imati na umu kako su jedan dio sakupljača građe činili svećenici te time se može vidjeti i na koji način se pojedina Crkva odnosila "na terenu" prema Romima.

DJELOVANJE ODBORA ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE

Odbor za narodni život i običaje osnovan je krajem prosinca 1888. u sastavu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti³ na poticaj njezina tadašnjeg predsjednika Franje Račkoga. Cilj Odbora bio je prikupljanje, upoznavanje i proučavanje građe o tradicijskoj kulturi južnih Slavena. Prvi *Zbornik* je objavljen 1896. pod uredništvom Ivana Milčetića, koji u uvodu prvog broja piše kako je *Zbornik* pokrenut jer "... u novije doba propada narodno blago strašnom brzinom kao da ga odnosi vihor moderne kulture..." te kao cilj *Zbornika* ističe da "... bi imao donositi rasprave folklorske, pa gradivo živuće jošte u narodu, i pratiti razvitak ove nauke... Prije svega naš će *Zbornik* obradivati narodni život Hrvata i Srba ꞑ na cijelom prostoru ovoga jednog dvoimenog naroda... a čim dalje, bolje i svestranije budemo ogledali dušu narodnu, sve će se više pred našim očima raskrivati davno jedinstvo svega jugoslavenstva..." (*Zbornik*, 1896:VII). Već sljedeće godine novim urednikom *Zbornika* postaje Antun Radić, koji uspjeva sastaviti *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnome životu* (dalje: *Osnova*) u kojoj kao zadaću *Zbornika* navodi "... da se u nem sabere sve, što se može, o narodnom životu južnih Slovjena... da se ta sabrana građa znanstveno obradi..." (Radić, 1997:1). Radić je podijelio *Osnovu* na tri dijela, a pritom u prvom dijelu traži od skupljača opisivanje prostora, fizičkog izgleda naroda i njegovog jezika. U drugome dijelu skupljači su trebali pisati o životnim potrebštinama, radu i poslovima na proučavanome području. U trećem dijelu skupljač je trebao opisivati život, pravne i druge običaje, vjerovanja naroda. Pritom je skupljačima savjetovao ograničenje njihova istraživanja samo na jedan kraj koji dobro poznaju, a pritom ističe i to da "... sve treba da bude upravo onako zapisano, kako narod kaže..." (Radić, 1997:73-74). Radić kao skupljače ponajprije vidi seljake, đake, učitelje i svećenike te manje "gospodu", npr. činovnike, suce, odvjetnike, pisare ili vlastelu (Radić, 1997:1-75). Radićeva *Osnova* donijela je okvir istraživanja koji su skupljači u većoj mjeri slijedili sve do Drugoga svjetskog rata, a od tada je uočljivo napuštanje zbog pretjerane uniformiranosti i čestih ponavljanja. Kao glavni urednici *Zbornika* uz Radića se ističu Dragutin Boranić, Tomo Maretić, Milovan Gavazzi, Branimir Gušić i Andre Mohorovičić. Odbor za narodni život i običaje do danas je izdao više od 50 knjiga, a pritom je sačuvao bogati rukopisni arhiv.

Radićeva *Osnova* bitna je i za istraživače romskog stanovništva jer je unutar njezina trećeg dijela, koji traži od skupljača pisanje o životu stanovništva, tražio i pisanje o ži-

³ Do danas je Odboru nekoliko puta mijenjan naziv: *Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature* (u razdoblju do 1928.), *Odbor za folklor* (u razdoblju od 1928. do 1953.), a naziv *Odbor za narodni život i običaje* nosi od 1953. do danas (Marković, 1988:5).

votu naroda prema zanimanju i imetku. U toj rubrici Radić traži pisanje o Romima (*ciganima*) u sklopu pisanja o pastirima, zanatlijama i trgovcima, ljekarima (*vračima*), gajdašima (glazbenicima), slugama, prošnjacima, gospodi te odsutnim stanovnicima na određenom području. Tako u rubrici o *ciganima* Radić daje savjete skupljačima da pišu "... ima li ciganâ, koji *stalno* u selo ili u blizini sela dolaze, ili su baš naseljeni? Jesu li crni? Govore li i našim jezikom i kojim još? Kako se nose i češljaju (nemaju li duge kose)? Čim se bave (kuju, gataju)? Dolaze li među naš svijet i po kakom poslu? Kako je svijet s nima? Žene li se možda naši s ciganima, li cigani s našima? Što se još o nima zna? Je li tko možda naučio njihov jezik? Pa kaka je to jezik?*" Je li narod poprimio koju riječ od ciganâ?..."⁴ Radić je ponajprije usmjerio pozornost skupljača na opisivanje romskog jezika i zanimanja te njihova odnosa prema domicilnom stanovništvu. Skupljači će većinom slijediti Radićeve okvire za istraživanje romskog stanovništva sve do razdoblja nakon Drugoga svjetskog rata u *Zborniku*, kada prestaju slijediti konceptijski okvir *Osnove*. Od tada skupljači prigodom pisanja o određenom području tek u manjoj mjeri spominju romsko stanovništvo. Time je dodatno naglašena vrijednost tekstova u kojima se piše i o romskom stanovništvu kao vrijednom izvoru za proučavanje njihove povijesti u prvoj polovici XX. stoljeća na prostoru Hrvatske, ali i u ostalim susjednim zemljama.⁵

BILJEŠKE IZ POVIJESTI ROMA U HRVATSKOJ OD NJIHOVOG DOSELJAVANJA U XIV. STOLJEĆU DO 1941.

Istaknuo bih kako mi nije namjera detaljno prikazati povijest Roma već istaknuti neke od aspekata njihove povijesti u Hrvatskoj u cilju kvalitetnijeg shvaćanja njihove kulture. Zbog nedovoljnih historiografskih istraživanja na ovom znanstvenom području postoje mnogobrojne nepoznanice u, a one se ponajviše odnose na njene ranije dijelove povijesti Roma na području Hrvatske.⁶

Romsko stanovništvo naselilo se u Hrvatskoj u drugoj polovini XIV. stoljeća, a pritom bih istaknuo kako su se oni, prema povijesnim izvorima, uklopili u gradski život kao trgovci, obrtnici i zabavljači (Petrović, 1976:123-145; Tkalčić, 1898:126-127).⁷ Određeni znanstvenici romske migracijske putove povezuju s osmanlijskim prodorom u Europu u XIV. stoljeću, dok drugi ističu njihovo ranije naseljavanje u Europu, npr.

⁴ Radić je stavio bilješku * pri postavljanju pitanja o romskom jeziku, a u bilješki piše da "... ako tko zna taj jezik, neka sabirač, koliko može doznati, pobilježi ciganske riječi..." (Radić, 1997:40, 81).

⁵ Više o osnivanju i radu Odbora za narodni život i običaje vidi u Marković, 1988:3-35; Gušić, 1962:5-6; Marković, 1989:13-17.

⁶ Više o povijesti Roma na području Hrvatske vidi u radovima: Hrvatić, Ivančić, 2000:251-266; Hrvatić, 1996:913-933; Štambuk, 2000:197-210; Vojak 2004a:701-728; Vojak, 2004b:447-476; Vojak 2004c:363-383. Bibliografiju radova o romskom stanovništvu vidi: Andrejić, 1970:209-270; First-Dilić, 1985:99-106; Radović, 2000:337-344.

⁷ Napomenuo bih kako su Romi u Dubrovniku razvili i trgovačke veze sa svojim narodom na području Osmanlijskog Carstva u XV. stoljeću, a u Zagrebu Romi se spominju kao trgovci i mesari (time čineći ugledan ceh).

postoje izvori koji svjedoče o njihovom prisustvu u Bizantskom Carstvu u X. stoljeću (Mujić, 1953:140-146; Đurić, 1987:45-46). Znatnije tragove o Romima u povijesnim vrelima imamo u XV. stoljeću, kada oni dolaze s osmanlijskom vojskom na područje Hrvatske. Navodi se da je 1469. s 14.000 Osmanlija na područje Krbave provalilo i 2000 Roma, a slijedeće godine Osmanlije su s Romima provalili na područje Senja (Laszowski, 1894:4). Od XV. stoljeća državne vlasti u Hrvatskoj počinju s provođenjem represivnih mjera protiv njih radi sprečavanja nomadskog i poticanja prelaska na sjedilački način života. U tom kontekstu može se objasniti donošenje nekoliko značajnijih odredaba u Hrvatskom saboru krajem XVI. stoljeća i početkom XVII. stoljeća, a kojim je Hrvatski sabor odredio porezna davanja i zabranio daljnja romska naseljavanja (Matasović, 1928:200; Laszowski, 1894:4). U XVII. stoljeću spominju se Romi na području Podravine u vezi krštenja djeteta ciganskog vojvode 1688. u Legradu (Hrvić, Ivančić, 2000:256). U prvoj polovini XVIII. stoljeća hrvatski ban Josip Esterhazi je Romima, zbog njihovog kriminalnog ponašanja na području Podravine, postavio kapetana Marka Nemca koji je imao zadatak kontrolirati "podčinjene cigane". S tom namjerom ban Esterhazi je izdao polovinom kolovoza 1738. posebnu naredbu kojom je propisao da se Romi podčine kapetanu te regulirao njihova porezna davanja kapetanu, državi i lokalnim vlastima (Laszowski, 1894:4, 5). Za vrijeme Marije Terezije i Josipa II., austrijske državne vlasti pokušale su riješiti romsko pitanje donošenjem mnogobrojnih zakonskih odredaba. U tim odredbama propisuje se oduzimanje i predavanje romske djece na odgoj u kršćanskim građanskim i seljačkim obiteljima te se zabranjuje i strogo kažnjava međuromske ženidbe, korištenje romskog jezika i bavljenja glazbom. Za vrijeme vladavine Josipa II. provedeni su prvi popisi romskog stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji koji su trebali pokazati razinu uspješnosti terezijanskih i jozefinskih reformi. U skladu s time na području Križevačke i Virovitičke županije, u kojima su se nalazila i podravska područja, u razdoblju od 1781. do 1783., popisano je romsko stanovništvo. Na području Virovitičke županije broj Roma kretao se oko 600, a na području Križevačke županije manje od 100 (Matasović, 1928:201). Istaknuo bih kako navedene reforme nisu polučile znatnijeg uspjeha u asimiliranju i trajnom naseljavanju romskog stanovništva. Ukidanjem romskog "ropstva" na području Rumunjske polovinom XIX. stoljeća dovelo do znatnijih romskih migracijskih kretanja i naseljavanja u Hrvatskoj. Tada se naseljava romsko pleme Koritari, koji se razlikuju od ostalih naseljenih romskih plemena, jer koriste starorumunjski dijalekt *ljimba d bjaš* (Hrvić, Ivančić, 2000:257). Upravo s novim naseljavanjem Roma Koritara na područje Hrvatske, pitanje zakonske regulacije položaja Roma postati će značajan problem za zemaljsku vladu u Zagrebu, koja će donijeti daljnje zakonske naredbe (Vežić, 1884:93-95; Smrekar, 1902:323-326). Većina Roma u Hrvatskoj živjela je u razdoblju od 1880. do 1910. na ruralnim područjima istočnih županija, npr. Srijemskoj (npr. županijski i vinkovački kotar) i Virovitičkoj (npr. osječki kotar). Broj Roma kretao se između 3482 (1880.) i 12.267 (1910.) te je činio oko 0,3% u sveukupnom broju stanovnika Hrvatske i Slavonije. Razlog tome može se naći u tome jer su navedene županije graničile s Ugarskom, gdje se nalazio veći broj Roma. Manji broj romskog stanovništva živio je na području gradova te analizom podataka iz

popisa stanovništva može se uočiti kako je početkom XX. stoljeća romsko stanovništvo većinom bilo katoličke i pravoslavne vjeroispovijesti, mlade dobne strukture te velikim dijelom nepismeno (Vojak, 2004a:722-726).⁸

Tablica 1. Broj Roma na području Hrvatske i Slavonije 1880.-1910.

	1880.	1890.	1900.	1910.		1880.	1890.	1900.	1910.
Žup. Lika-Krbava					Županija Varaždin				
kotar Brinje					kotar Ivanec	22	4	9	36
kotar Gospić	6	6	5		kotar Klanjec	11		22	
kotar Gračac					kotar Krapina				8
kotar Korenica	7			9	kotar Ludbreg	5	14	23	175
kotar Lapac donji					kotar Novi Marof		6	1	
kotar Otočac					kotar Pregrada				21
kotar Perušić					kotar Varaždin			81	62
kotar Senj					kotar Zlatar			14	14
kotar Udbina					Ukupno	38	24	150	316
Kotari	13	6	5	9	Grad Varaždin	3	29	11	
Grad Senj					Žup. Bjelovar-Križevci				
Ukupno	13	6	5	9	kotar Bjelovar	14	24	349	223
Žup. Modruš-Rijeka					kotar Čazma			24	162
kotar Crikvenica					kotar Garešnica		1	7	88
kotar Čabar				1	kotar Đurđevac	5	34	263	424
kotar Delnice		48	5	48	kotar Grubišno polje		5	89	146
kotar Ogulin	40	18		47	kotar Koprivnica	18	13	329	525
kotar Slunj	1	14			kotar Križevci	22	25	40	153
kotar Sušak			5		kotar Kutina	16	1	21	11
kotar Vojnić	17	21		46	Kotari	77	103	1122	1732
kotar Vrbovsko	5	11	59	87	Grad Bjelovar				2
Kotari	63	112	69	229	Grad Koprivnica				
Grad Bakar					Grad Križevci	4	2		18
Ukupno	63	112	69	229	Gradovi	4	2		20
Žup. Zagreb					Ukupno	79	105	1122	1752
kotar Dugo Selo			16	63	Žup. Požega				
kotar Dvor	3		2		kotar Brod	114	147	74	154

⁸ Vidi Tablica 1. Broj Roma na području Hrvatske i Slavonije 1880.-1910.

kotar Glina	26		1	69	kotar Daruvar	8	27	57	80
kotar Jaska	21	47	93	104	kotar Nova Gradiška	45	24		10
kotar Karlovac	71	59	64	164	kotar Novska			46	7
kotar Kostajnica	8			18	kotar Pakrac	6	7	6	
kotar Petrinja	2	44		104	kotar Požega	38			9
kotar Pisarovina	32	129	98	205	Kotari	211	205	183	260
kotar Samobor	36	12		120	Grad Brod	1	6		12
kotar Sisak	6	105	60	19	Grad Požega				2
kotar Stubica				55	Gradovi	1	6		14
kotar Sv. Ivan Zelina		43	8	84	Ukupno	212	211	183	274
kotar Velika Gorica	84	67	108	235	Žup. Virovitica				
kotar Vrginmost	28	21		15	kotar Đakovo	115	289	522	607
kotar Zagreb		4	90	164	kotar Donji Miholjac	17	110	112	305
Kotari	317	531	540	1419	kotar Našice	173	241	337	502
Grad Karlovac	37	43	60	191	kotar Osijek	158	241	559	764
Grad Petrinja			1		kotar Slatina	25	80	332	431
Gradovi	37	43	60	191	kotar Virovitica	189	58	191	352
Ukupno	354	574	601	1610	Ukupno	677	1019	2053	2961
Glavni grad Zagreb	1	13	4	16	Grad Osijek	3		7	17

	1880.	1890.	1900.	1910.		1880.	1890.	1900.	1910.
Žup. Srijem					Kotari	2002	2737	2953	4983
kotar Ilok	44	91	180	278	Grad Karlovci			11	
kotar Irig	41	105	73	66	Grad Mitrovica	10	13	37	60
kotar Mitrovica	28	110	37	174	Grad Petrovaradin		8		
kotar Ruma	182	273	332	430	Gradovi	10	21	48	60
kotar Stara Pazova	152	257	239	598	Ukupno	2012	2758	3001	5043
kotar Šid	191	161	90	241	Grad Zemun	27	42	1	40
kotar Vinkovci	438	604	769	1014	Ukupno Kotari	3396	4737	7075	11.909
kotar Vukovar	178	228	201	459	Ukupno Gradovi	86	156	132	358
kotar Zemun	305	214	299	585	Ukupno Kotari i Gradovi	3482	4893	7207	12.267
kotar Županja	443	694	733	1138					

Izvor: Statistički godišnjak, 1913:24.-35.; Statistički godišnjak, 1917:23-24.

U razdoblju između dva svjetska rata vlasti na hrvatskim područjima pokušavale su donošenjem upravnih odredbi regulirati "ciganski problem" na prostoru svoje države.

Tim odredbama poticano je školovanje Roma te je istodobno zabranjivana njihova skitnja uz pojačan nadzor policijskih (žandarmerijskih) snaga. Takva politika često je dovodila do sukoba između lokalne i romske zajednice, a pritom nije pokazivala značajnije pomake u odnosu između tih dviju zajednica (Šiftar, 1970:8881-8899). Najveći broj Roma u ovom razdoblju nalazio se na ruralnim područjima Slavonije i Podravine te je time vidljiv nastavak "prakse" romskog naseljavanja istočnih područja Hrvatske. Analizom popisa stanovništva iz 1921. i 1931. najveći dio Roma bio je rimokatoličke vjere, mlade dobne strukture i najvećim dijelom nepismen, npr. 1921. od ukupnog broja popisanih Roma bilo je 92% nepismeno (Vojak, 2004b:447-476).⁹

Tablica 3. Broj Roma po kotarevima i gradovima u Savskoj Banovini prema popisima stanovništva 1921. i 1931.

KOTAR, GRAD	1921.	1931	KOTAR, GRAD	1921.	1931.
Kotar Bjelovar	240	577	Kotar Ogulin		163
Grad Bjelovar	3	36	Kotar Osijek	286	444
Kotar Brinje		25	Grad Osijek	1	7
Kotar Brod	22	209	Kotar Otočac		43
Grad Brod	12	6	Kotar Pakrac		39
Kotar Crikvenica	4		Kotar Petrinja	3	127
Kotar Čabar		4	Kotar Pisarovina	11	220
Kotar Čakovec		163	Kotar Požega		88
Kotar Čazma		116	Kotar Pregrada	6	17
Kotar Daruvar	55	131	Kotar Prelog	79	70
Kotar Delnice		108	Kotar Samobor	17	87
Kotar Đakovo	208	834	Kotar Sisak	48	47
KOTAR, GRAD	1921.	1931	KOTAR, GRAD	1921.	1931.
Kotar Donji Miholjac	221	556	Kotar Slatina	395	804
Kotar Dugo Selo	57	38	Kotar Slunj		3
Kotar Đurđevac	204	507	Kotar Stubica	24	62
Kotar Garešnica	81	401	Sveti Ivan Zelina		88
Kotar Glina		244	Kotar Udbina		3
Kotar Gospić		34	Kotar Valpovo	329	709
Kotar Gračac		15	Kotar Varaždin	45	117
Kotar Grubišno polje	104	135	Grad Varaždin	2	5
Ivanec	4	57	Kotar Velika Gorica	21	453

⁹ Vidi Tablica 3. Broj Roma po kotarevima i gradovima u Savskoj Banovini prema popisima stanovništva 1921. i 1931.

Kotar Jastrebarsko	39	126	Kotar Vinkovci	352	587
Karlovac	14	442	Grad Vinkovci	2	10
Grad Karlovac	2	121	Kotar Virovitica	247	297
Kotar Kastav		12	Grad Virovitica	3	87
Kotar Koprivnica	226	516	Kotar Vojnić	2	183
Grad Koprivnica		2	Kotar Vrbovsko	31	106
Kotar Krapina	12		Kotar Vrginmost		279
Kotar Križevci	56	249	Kotar Vukovar	331	769
Grad Križevci		42	Grad Vukovar	5	1
Kotar Krk	4		Kotar Zagreb	28	555
Kotar Kutina	1	24	Grad Zagreb	19	56
Kotar Nova Gradiška	94	95	Kotar Zlatar		7
Kotar Novi Marof		25	Kotar Źupanja	340	1.287
Kotar Novska	34	14	UKUPNO	4611	14.284

Izvor: HDA, Popis stanovništva 1931.g.: Koncepti raznih podataka koji su traŹeni na osnovu popisa stanovništva 1931. Kutija 60., sv. 77., sv. 78.

PERCEPCIJA JEZIKA I NAĀINA ŹIVOTA ROMA U ANALIZIRANIM TEKSTOVIMA

Kao jedno od vaŹnih obiljeŹja romskog stanovništva jest njihova polilingvalnost (a i multilingvalnost) s kojom su se naseljavali na prostor Europe od kasnog srednjeg vijeka. Oni su uz svoj Ź *ciganski*, govorili i jezik Źireg podruĉja u kojem su se trenutno nastanili. Na odreĉeni naĀin, Romi su morali poznavanjem viŹe jezika Źto uspješnije komunicirati s domicilnim stanovniŹtvom zbog meĉusobnih gospodarskih odnosa (trgovanje, zabavljanje Ź gatanje, sviranje, plesanje), kao i zbog rješavanja pitanja dolaska i prolaska kroz odreĉeno podruĉje. Upravo romska polilingvalnost sugerira njihovu iznimnu prilagodljivost odreĉenom podruĉju i stanovniŹtvu, ali i njihovu teŹnju za odrŹavanjem svoga jezika i kulture (Liégeois, 1987:29-37).

Skupljaĉi su, prema Radićevoj *Osnovi*, bili usmjereni na pisanje o jezicima kojima Romi govore, a posebno opisivanju romskog (*ciganskog*) jezika. ZadrŹavŹi svoj jezik i ponajprije se njime koristeĉi iskljuĉivo meĉu sobom, izazivali su nepovjerenje domicilnog stanovništva. Takvu razinu nepovjerenja opisuje Luka Lukiĉ u opisu narodnog Źivota u slavonskom selu VaroŹ kraj Slavnskoga Broda. Lukiĉ piŹe kako Romi "... govore meĉu sobom ciganjski, a med svitom racki: oĉe li dvojca da kog namaŹu (prevare, D. V.), govoru obadva jezika..." (Lukiĉ, 1924:151). On sliĉno opisuje i Rome na podruĉju sela Klakarje u istom kotaru, istiuĉi kako Romi "... obiĉno govore s naŹim jezikom, samo na ciganjski zavlaĉu. Kad im je nuŹda. Ili kad ĉe Źto reĉ', da 'vaj svit ne zna, govore ciganjski i to brzo, vrlo brzo, da se ĉisto ne razumije..." (Lukiĉ, 1924:108). Lukiĉ u ovim opisima naglaŹava tajnovitost romskog jezika radi prijevare stanovništva

koje ne razumije njihov jezik. Slično piše Milan Lang ističući kako Romi "... govore ciganski među sobom, a kad neće da ih drugi razumiju..." (Lang, 1912:204), dok Nikola Novaković, opisujući početkom prošlog stoljeća selo Štefanje u čazmanskom kotaru piše kako "... naši domaći cigani i lički, ti taj jezik... (dok drugi cigani-koritari)... ti ne taj jezik, daj mu ruma pa on ti pripoveda..." (Novaković, AONŽO, sign. SZ 110c:539). Iz navedenih citata je vidljivo kako se romsko stanovništvo oprezno koristi svojim jezikom, a pritom se u komunikaciji s domicilnim stanovništvom sporazumijeva na njihovom jeziku. Seljak Josip Tomec u opisu podravskog mjesta Virje piše kako Romi "... govore našim jezikom, i ciganskim jezikom, ali ga ne razme on cigan rumunj koritar, govore za silu u trgovinu više jezikov, mađarski, talijanski, nemški, ali na pijaci najviše govore ciganski..." (Tomec, AONŽO, sign. SZ 18:209). Stjepan Žiža, opisujući područje Sušaka, piše kako tamo Romi "... govore svoj jezik i naš i također i talijanski..." (Žiža, AONŽO, sign. SZ 72:23). Iz navedenog je primjetna iznimna multilingvalnost romskog stanovništva na području Hrvatske jer su govorili čak pet jezika (romski, hrvatski, mađarski, njemački, talijanski), što je pokazatelj kako su se prilagođavali sredini u kojoj (trenutno ili stalno) žive. Većina je skupljača pisala kako domicilno stanovništvo ne razumije romski jezik, kako "... ciganskom se jeziku svijet poruguje..." (Šeparović, AONŽO, sign. SZ 214:20). Skupljači navode tek iznimne pojedince u mjestu koji su naučili taj jezik te tako žumberački seljak Mirko Badovinac piše kako "... jedan, pak je umro, naučio je ciganski bio, a taj zvao se Nikola Magovac..." (Badovinac, AONŽO, sign. SZ 17:40). Domicilno stanovništvo nije razumijevalo, niti se ozbiljnije trudilo razumjeti romski jezik, te su upravo zbog tako izraženog nerazumijevanja taj jezik percipirali kao oblik romske prijetvornosti, što je stalno izazivalo sumnjičenje romskog stanovništva.

Neki skupljači su uspjeli zabilježiti ciganski jezik slijedeći Radićevu sugestiju u *Osnovi* da "... ako tko zna taj (ciganski/romski, D. V.) jezik, neka sabirač, koliko može doznati, pobilježi ciganske riječi..." (Radić, 1997:81). Tako je Lukić uspio 1901. sastaviti posebni dio teksta unutar opisa sela Klakarja, koji je naslovio *Ciganjski govor u selu*. U tom dijelu donosi kratak pregled ciganske gramatike, izreke i pjesme i "hrvatsko-ciganjski" rječnik. Informacije o romskom jeziku Lukić je dobio od "... jednog Paškuljevića, ciganjina, kako mi je koji što govorio, a potje ću doć nazad, što je Marka Tordojevića kb 13. govorili sam napisao..." (Lukić, AONŽO, sign. NZ 28c:109). Lukić je tekst *Ciganjski govor u selu* podijelio na sljedeće rubrike: *Govor, Pridjevi, Zamjenice, Brojevi, Glagoli, Izreka, Pjesma, Pripovijetke, Riči* (hrvatsko-ciganski rječnik) i to na ukupno 29 stranica velikog formata. Iznimno vrijedan dio tog teksta jest kratak hrvatsko-ciganski rječnik, u kojem je Lukić ukupno pribilježio nešto više od devet stotina "... naške i ciganjske (riječi, D. V.) složene abecednim redom... (koje mu je, D. V.)... kazivao... L. Paškuljević, ciganjin..." (Lukić, AONŽO, sign. NZ 28c:125). Na kraju ovoga rječnika Lukić zaključuje "... kako se vidi, ciganji rabu dosta kovanice i simille u govoru, a naše 'rvatske riče one malo prikroju po svojem, pa se tako većini tobom razgovaraje..." (Lukić, AONŽO, sign. NZ 28c:138). Treba istaknuti kako Lukić opisuje romsku obitelj kao članove "domaćih ciganja" koji su stalno nastanjeni. Ovo valja imati na umu pri

tumačenju romsko-hrvatskih jezičnih razlika, jer je utjecaj domicilnog stanovništva na njihov govor vjerojatnije bio izraženiji nego što bi to moglo biti s nomadskim romskim stanovništvom. Lukićev *Hrvatsko-ciganski rječnik*, koji je nastao početkom XX. stoljeća na prostoru Slavonije, smatram prvim takvim poznatim rječnikom u Hrvatskoj, čime mu je znanstvena važnost dodatno naglašena.¹⁰

Uz Lukića i loborski župnik Josip Kotarski donosi kratak prinos od stotinjak ciganskih riječi te dvadesetak izraza i naziva za brojeve, a koje je čuo od "... ciganina Imbre Mrazovića, općinaša loborskoga..." (Kotarski, 1917:76). Sličan prinos donio je i Ivan Filakovac iz Retkovaca u Slavoniji (Filakovac, AONŽO, sign. SZ. 57:98). Upravo prinosi Lukića i Kotarskog u upoznavanju romskog jezika sugeriraju određeno zanimanje neromskog stanovništva za upoznavanje jednog od najvažnijih obilježja romskog stanovništva, a to je njihov jezik.

Vrlo je zanimljivo kako su skupljači opisivali romski način života, ponajviše njihov način odijevanja. Tako Milovan Gavazzi, pišući o praslavenskom tkalačkom stanu i tkalačkoj daščici, ističe primjer uporabe takvog tkalačkog stana "... i na jugu od Zagreba (selo Brezovica), a pripominje se, da tu njom tku tkanice (usko šarene pojase za žene) gotovo samo domaće ciganke, i sa dvije ovakve daščice uporedno, usavršavajući tim svoju tehniku jamačno imitacijom para nićenica na velikom tkanu..." (Gavazzi, 1928:12). Gavazzi u nastavku teksta povlači analogiju između romskog tkanja u okolici Zagreba s onim u Slovačkoj, što dodatno sugerira zanimljiv običaj zagrebačkih Romkinja. O tkanju Romkinja osvrće se Josip Lovretić u opisu slavonskog sela Otok, pišući kako "... ciganke štrikaju čarape ili čalampure... mlađe ciganke znadu sad vest, rasplitat i priplitat, šlingat, pa to rade..." (Lovretić, 1897:371). Prema ovome je uočljivo kako Romkinje uspijevaju njegovati tkalačke i pletačke vještine, a time i zadržati dio svojih (romskih) običaja. Romi se međusobno razlikuju i prema načinu odijevanja, koji na određeni način sugerira njihov materijalni status u romskoj zajednici. Tako Lang u opisu Samobora ističe stalno naseljene cigane koji nose "cigansko ili varoško odijelo" ili "seljačko odijelo", dok romskim nomadima "... odijelo je seljačko, trošno i poderano, a nose i po koji komad varoškog odijela..." (Lang, 1912:204-205).

Vrijedan opis romskog načina odijevanja donosi Ivan Filakovac u opisu slavonskog sela Retkovci, koji piše kako "... cigani muškarci nose ko i vaj naš muški svet... samo lošije, jer su siromahi, dok ciganke imadu na sebi široke šarene sukne, preko glave i leđa široku maramu s kojom se zagrnu. Muški cigani kotlari imadu na noge čizme, čakšere, kamizal s krpeni dugmeti i kratki kaput sa još krupniji dugmeti, koji su u nekoga i srebrna... Žene kotlaruše imaju na nogu čizme ko i muškarci, široke suknje i marame, koju na zatiljsku stežu, da krajevi padaju po leđi..." (Filakovac, AONŽO, sign. SZ 57:98).

¹⁰ Rade Uhlik je autor prvog *Srpskohrvatsko-ciganskog rječnika* koji je izdan u Sarajevu 1947. Pritom treba napomenuti kao je Uhlik svoj rječnik temeljio na dijalektu srpskih Roma. U Hrvatskoj se u prošlosti s pitanjem romskog jezika bavio i župnik Antun Medven, koji je u razdoblju između dvaju svjetskih ratova napisao cigansku gramatiku, no nije poznato da je to djelo i objavio. Imajući navedeno na umu, vidljivo je kako je Lukićeva gramatika i rječnik romskog jezika s početka dvadesetoga stoljeća vrijedan doprinos upoznavanju romskog leksika (*Hrvatska Enciklopedija*, 1942:751).

Sličan opis donosi i Lovretić prigodom opisivanja "cigana čergaša" (nomada, D. V.) te piše kako se oni razlikuje od naseljenih cigana "... po nošni. Nose okrugle crne kape, rekle i kamizole plavkaste s velikima bilim pucetima. U bogati su puceta srebrna. U čizme utaknu plavkaste čakšire, izvezane s crnim gajtanima..." (Lovretić, 1907:372). Filakovac i Lovretić ovim citatima pružaju sliku romske (seoske) odjeće koju u Romkinja karakteriziraju šarena suknja i široka marama, a u Roma čizme i kaputi sa srebrenim pucetima.

PERCEPCIJA ZANIMANJA ROMA U ANALIZIRANIM TEKSTOVIMA

Skupljači su, slijedeći Radićevu *Osnovu*, u kojoj je sugerirano da se zabilježe romska zanimanja, opisivali njihova razna zanimanja. Novaković, opisujući selo Staro Štefanje, razlikuje četiri vrste romskih plemena koji se osim prema načinu života (sjedilački ili nomadski) razlikuju i prema zanimanju. Tako Novaković razlikuje Domaće Cigane, Ličke Cigane, Koritare i Čergaše (čergaši= Romi koji žive pod čergom/šatorom, D. V.). Za Domaće Cigane piše kako "... to su sitni kovači koji prave svrdle, svakojake fele, lančeve kratke i dugačke... lokote... i svakojake sitntarije..." (Novaković, AONŽO, sign. 110c:541/1), a za Ličke Cigane kako su oni "... sitni kovači kao i naši domaći (cigani/Romi, D. V.)... kovanja se drže lički (cigani/Romi, D. V.), pa još više kuju neg naši cigani, oni znadu delat liepe sikire, a osobito švarbe. Nijedan kovač ne zna napraviti bolju švarbu neg oni..." (Novaković, AONŽO, sign. 110c:543). Novaković kao treće romsko pleme navodi Koritare, koji "... krpaju korita i grovede, delaju drvene žlice i kuvače..." (Novaković, AONŽO, sign. 110c:549/1, 550), dok za Čergaše piše kako se "... bave kovanjem i krpanjem starija kotlova, a najviše se bave trgovinom s konji (...) Konjski trgovci su dobri, ni jedan talijan nezna bolje tržiti s konji od nj. Kod kupnje (konja, D. V.), najde i najmanju falingu, a kad prodaje, nije se rodio ko bi zna konje bolje pofaliti od njega..." (Novaković, AONŽO, sign. 110c:549/1, 550). Zanimljivo je kako Novaković za sva navedena romska plemena ističe da se uz svoja "glavna" zanimanja bave prošnjom i krađom. U tom smislu piše kako "... mi (seosko stanovništvo, D. V.) samo velimo da cigani očedu lagat i krast..." (Novaković, AONŽO, sign. 110c:540). Slično misli Vatroslav Rožić pišući kako na području Prigorja domicilno stanovništvo misli da "... sâki cigan krade, gde samo mare, a znadu i svine otrivâti; mislidu, da kada svine pârnedu, da ji búju unda dèbili i pojèli..." (Rožić, 1907:263).

Osman Barić je jedini romski autor jednog teksta kojeg sam pronašao u AONŽO. U navedenom tekstu poetski opisuje neke događaje iz povijesti romskog stanovništva na području Bosne. Između ostaloga Barić piše kako "... tad mu se iz Bosne krenuli Švabu. Sve je Švabo jadan i naopak... Koga jao zvone smrti doći mora, a najviše cigu on poziva. Jerbo cigo konje im pribigljiva. Danom gleda noćom krade. Eto brate odlago se i to... Švabo zanat gonil ne da što je nama od starine ostalo: Noćom krasti danjom spati..." (Barić, AONŽO, sign. SZ 236:3). Barić opisuje kako je Romima zanat bio krasti konje, a takav su zanat "Švabe" (vjerojatno Habsburgovci) zabranili nakon zaposjedanja Bosne i Hercegovine u XIX. stoljeću. Iz navedenih citata je uočljivo kako među domicilnim

stanovništvom prevladava uvjerenje o romskoj sklonosti krađi, a upravo takvo mišljenje potiče određenu sumnjičavost i strah prema romskoj manjinskoj skupini.

Upravo su takva sumnjičavost i strah vidljivi i u opisu Ane Walke-Stipetić, koja se osvrće na romsko stanovništvo koje žive na području oko Svetog Ivana Zeline. Walka-Stipetić piše kako na tom području "... cigani više puta dolaze, i prosjače, ljudi obično im daju, jer se boje da im perad ne otruju... ili što okradu..." (Walka-Stipetić, AONŽO, sign. SZ 120:186).

Uz obradu željeza i krađu skupljači najviše spominju prosidbu kojom se najčešće bave Romkinje. Tako Juraj Božićević, opisujući sela u modruško-riječkoj županiji, opisuje način prosidbe Romkinje te ističe kako "... Kad dôjde-ciganica u kuću, onda joj daš jalicu, grebene, rogle, popečak, sikiru ili ča drugo, da ti to nêzin čovik popravi. Kê su poštene i kê se u napridak skrbidu, sve to lipo donesu, ali ji ima nepošteni, pak to ostane kod ni na uvike. Źene jim se odgražadu: 'Nego, neka ju neka, vrag ju dal ciganski, neka mi dôjde u kuću: ja ću se s nôm pognat: hiladu ću joj lopatu dat!' Takova ciganica ne doodi u kuću jedno vrime, ali itako kašne dôjde; planinka ju ospota, a ona se priča, da je zaboravila i da će donest, pa tako ostane na uvik. Naš svit zna, ča je ki cigan kemu u rodu, ča kikemu doodi. Na ne pazidu, da će ne ukradu..." (Božićević, 1906:209).

Uz prosidbu Romkinje se ističu i kao proricate ljice, a upravo način njihova proricanja opisuje Franjo Ivanišević na prostoru Poljica (kraj Omiša), koji piše kako "... gataocu Ciganinu opruži dlan, pa onin žilan na ruci on štije i gata, kazat će ti sve, što ti se dogodilo, otkad na svit doša', pa sve, što će od tebe bit do smrti. Ciganin gata u sriću i nesriću... dođe stara Ciganka: daj, mali, da ti gatan sriću, pruži ruku. Ja opruži ruku. 'Kad si se rodija mali?' upita me Ciganka. - Taman na Mlado lito u podne, kad se svit vraća' iz crikve, odgovori ja vas drćuć od stra'a prid onon crnon babon - 'Blago tebi, dite moje, one će mi gledač po dlanu, bit ćeš sritan i čestit priko svega života, kad si se na ti veliki i sritni dan rodija'. Ja ñoj dada' pune pregršti smokava za plaću..." (Ivanišević, 1905:227). Slično Ivaniševiću piše Lovretić ističući kako "... vračare obično su *ciganke*. Ne znam, da ima u Otoku druge vračare, a nisam čuo ni da koja otočka ciganka vrača. Ali zato, ali ato kad prodju selom banatski cigani *čergaši*, zaredaju ciganke od kuće do kuće, a seljaci jatom'ce hrle, da čuju sreću svoju. Ciganke vračaju *kartama*. Razastrve karte, pa govore, a sve onako, da se možeš odma sititi, da im ništa slično, što si doživio. A da i nije ništa onako, kako naši žele, poet oni tako slipo viruju vračari, da bi se zakleti, da je sve onako, kako jim je kazala..." (Lovretić, 1902:120).

Iz ovih je citata vidljivo kako su Romkinje uspijevale zarađivati zajedno sa svojim muževima. One su bile istaknute u prošnji, a naročito u gatanju, gdje su pokazivale određenu umješnost u obmanjivanju (varanju!) domaćeg seljačkog stanovništva koje je svojom lakovjernošću poticalo takve romske postupke.

Kao karakteristično romsko zanimanje zabilježeno je trgovanje konjima i sviranje (zabavljanje). Na početku ovoga dijela citirao sam Novakovićevo opisivanje romskih čergaša kojima je jedno od zanimanja bilo i trgovina konjima. Seljanka Kata Jančerova, opisujući pravne običaje u selu Trebarjevo, ističe kako Romi koji trguju s konjima često

uspijevaju nasamariti naivne seljake (Jančerova, 1901:240-241). Vrlo sličan opis donosi Lovretić, koji piše kako "... ciganin mora imati kola, lipo okovana i lagana, i makar jednoga kona. To je negovo imane. Rođen je trgovac s konima, pa to mu je uz svirane najmiliji poso. Jeftino kona kupi, jer nađe na nem i najmanu manu ili falinku, a dobro će ga prodat, jer niko ga ne će pofalit, ko ciganin..." (Lovretić, 1897:371).

Osim kao spretan trgovac konjima, Rom se ističe i kao zabavljač u gostionicama u kojim su "... pravi majstori. Igraje na jednoj nozi, na drugoj, udaraje po sebi rukama i nogama, pa si sami fićukaje, da bolje igraje. Od svakog "kaputaša" išću novac..." (Lukić, 1924:155). Skupljači spominju romske "muzikaše" kao neizostavni dio svadbenih svečanosti. Podravski vjeroučitelj Valentin Cajnko piše kako u Pitomači "... kod velikih zapojaka dogovore se (otac s mladencima, D. V.) kad će na vjenčanje i hoće li biti u "mužiku" dudaši ili cigani. Dan prije svadbe ("pred svati") idu u večer u "cimer", a ide budući zastavnik, svatovski starješina i mladoženja (a dudaši ili cigani ih prate)... ako idu pješke, to prvi stupa zastupnik... on (zastavnik, D. V.) mora u opće uvijek tancati, makar sâm. Za njim idu dudaši ili cigani..." (Cajnko, 1896:180, 182). Skupljači su kao romska zanimanja spominjali trgovanje svinjama i sudjelovanje u građenju cesta na ličkom područje (Lang, 1912:205; Božičević, 1906:209). Romi su radili i kao nadničari na seljačkim posjedima, a o njima piše Lovretić kako "... idu na nadnicu i idu mazat kuće i druge zgrade; drže kone i kola, pa idu u kiriju..." (Lovretić, 1897:371).

Domaće stanovništvo u Lici je smatralo kako Romi "... ne vole raditi (muški Cigani tobože kuju, ali samo sitan ratarski alat... prosjače samo Ciganke i to uporno da ih se ne možeš otresti. Kad im dadeš brašna, traže slaninu, kad im dadeš i komadić slanine, onda bi i nekoliko krompira i tako redom, sve dok se ne izdereš na njih. Zato za cigansko prosjačenje u ovom kraju postoji i poseban izraz ciganit..." (Grčević, AONŽO, sign. NZ 121:500). Slično misli i Lukić o romskom stanovništvu u Slavoniji te piše kako "... sve što ciganji radu, radu za jelo i robu, a ne za novce. Kad se u kuću namlazu, ne datu se išćerat. Za šila ili burgije daj, gazdo, kruva, luka, masti, slanine, daj i sina, Bog ti dava! Kad im čeg sfali, idu u selo od kuće do kuće, muzu i drljanču, dok što ne izdrljanču. Ne zna se, koji su gorji za iskat, za privarit. Dođe li im što do zgođe, rado i ukradu i krađeno primaje, a jedu i sve, što im se da i što se svitu grstavi... To mlogo pogađanje dodoiija svitu, pa im prid nosom zatvaraje vrata, da se ni u dvor ne naklatu, jerbi i' se je teško leberat, kad su već na prag sjeli. Žene su još mnogo bestidnije od muški; ge se naklatu, ne mogu i' se otrest, dok koji čiča ne zgrabi kandžiju ili omlat, pa udari njevoliko puta. Svit se čuva ciganji, ako od njih i kupuje što im treba. Za prevarit, zaslipit i ukrast, u tom su pravi majstori..." (Lukić, 1924:151).

Ovaj Lukićev citat pokazuje veliko nepovjerenje domaćeg seljačkog prema romskom stanovništvu. Domicilno stanovništvo percipiralo je Rome kao uporne prosjake, varalice i kradljivce. Romi su percipirani kao stranci, ali su unatoč tome seljaci s njima održavali intenzivne gospodarske i društvene odnose. Romi su obrađivali željezo i drvo proizvodeći ili popravljajući kotlove, korita, željezno i drveno oruđe. Skupljači su spominjali romsko spretno i lukavo trgovanje konjima te kako su pritom Romi uspijevali iskoristiti neznanje i lakovjernost seljačkog stanovništva. Romi su trgovali i svinjama,

sudjelovali u izgradnji cesta te radili i kao nadničari na posjedima. Ovdje je potrebno istaknuti kako su Romi na određeni način bili sastavni dio društvenog života male seoske zajednice sudjelovanjem na različitim seoskim svečanostima, npr. svadbama (sviranjem ili plesom). Kao neizostavni dio romskih zanimanja skupljači su isticali prosidbu, varanje i krađu kao jedan od čestih načina na koji su dolazili do hrane i novaca. Iz navedenog je vidljivo kako su se Romi bavili različitim zanimanjima, prije svega usmjerujući se na zadovoljavanje potreba seoskog stanovništva za proizvodima od željeza i drva, ali i za zabavom (poput proricanja, sviranja ili plesa). Ovakva raznolikost romskih zanimanja pokazuje postojanje određenih društvenih i gospodarskih odnosa između romskog i domaćeg seljačkog stanovništva u Hrvatskoj.

PERCEPCIJA ODNOSA MEĐU SAMIM ROMIMA U ANALIZIRANIM TEKSTOVIMA

Na prostoru Hrvatske krajem XIX. stoljeća živjelo je nekoliko romskih plemena. Podatke o njima među prvim hrvatskim znanstvenicima donosi Franjo Fancev,¹¹ koji je 1912. u *Narodnim Novinama* pisao o povijesti i sadašnjosti Roma. U objavljena četiri članka u studenom 1912. Fancev piše o tri romske plemenske skupine koje su tada živjele na prostoru Hrvatske: Kolompare, Koritare, Drobne kovače ili Jožeke. Kolompari su, prema Fancevu, romsko nomadsko pleme, žive pod čergama, govore ciganskim jezikom s očuvanim indijskim narječjem, a bave se popravkom kotlova, trgovinom konja i prošnjom. Fancev opisuje Koritare kao romsko pleme koje je stalno nastanjeno, a njegovi pripadnici govore rumunjskim jezikom i nose cigansku odjeću (npr. visoke čizme, šarena odijela, debele crne hlače,...) te su skloni krađi i milostinji. Drobni kovači su najasimiliraniji dio romskih plemenskih skupina na prostoru Hrvatske jer žive u kućama, bave se trgovinom konja i glazbom, govore umjetnim ("gegavačkim") jezikom (Fancev, 18.11.1912:br. 267:3; 19.11.1912:br. 268:3). Viktor Horvat je, interpretirajući Uhljkove radove, napisao u *Hrvatskoj Enciklopediji* članak o romskom stanovništvu, a u njemu piše kako se na prostoru Hrvatske nalaze nekoliko romskih plemena: Turski Cigani (žive na području gornjeg Pokuplja, Baranje i Bačke, govore arhaičnim ciganskim jezikom), Rumunjski Cigani (između njih razlikuje stalno naseljene Cigane u istočnoj Hrvatskoj i Srijemu i nomade-čergaše na prostoru od Podunavlja do Podravine, a ove skupine govore poluromaniziranim ciganskim/romskim narječjem) i Karavlasli (nalaze se na prostoru gornje Posavine i Like, govore rumunjski jezik, no za njih je upitan ciganski/romski identitet). Iz navedenog je vidljivo kako se na području Hrvatske od kraja XIX. stoljeća do polovice XX. stoljeća nalazi nekoliko romskih plemena (Horvat, 1942:749).¹²

¹¹ Zanimljivo je istaknuti kako je Franjo Fancev bio član Odbora za narodni život i običaje nakon Prvoga svjetskog rata (Marković, 1988:29).

¹² Ovakvo razlikovanje romskog stanovništva prema obilježjima, poput oblika života (sjedilački ili nomadski), jezika i zanimanja, primjenjuje se i danas te ocrta različitost romskih skupina na području Hrvatske. Ovdje valja istaknuti kako danas u Hrvatskoj, prema nekima, postoji dioba Roma na dvije skupine: Bajaše i Rome koji govore indoeuropski jezik "romani chib". Bajaši vuku svoje porijeklo iz Rumunjske i Mađarske, govore ljimba

Novaković je, opisujući selo Staro Štefanje, razlikovao čak četiri vrste romskih plemena koja žive na tom području. Novaković ih razlikuje, osim prema vrsti zanimanja kojim se bave (što je analizirano u prethodnom poglavlju) i prema izgledu, govornom jeziku, načinu života te odnosu prema domaćem stanovništvom. Tako opisuje Domaće Cigane kao stalno naseljene Rome koji govore hrvatski i "ciganski" jezik, odijevaju se slično kao i seljani te su najbolje uklopljeni u život sela s obzirom da za njih Novaković najrjeđe spominje da vole krasti i varati domaće seljačko stanovništvo (Novaković, AONŽO, sign. 110c:541-543). Novaković opisuje Ličke Cigane kao nomade koji "više mare za ciganski jezik", skloniji su krađi i varanju od "domaćih cigana", nose "ličku poderanu nošnju" (Novaković, AONŽO, sign. 110c:543-545). Kao treće romsko pleme Novaković navodi Koritare ili "rumunjaše" jer govore rumunjski zajedno s mađarskim i hrvatskim (ne govore romskim jezikom) te se nomadski sele na područja bogata šumama. Koritari su različito odjeveni od ostalih romskih plemena (skromnije), spretni su trgovci konjima, skloni su krađi i prošnji, a domaće stanovništvo "... s tima (Koritarima, D. V.) neobće (ne razgovara, D. V.) jer su to jako neuredni i odurni cigani, gdje god što crkne, pa makar je već napol gnjilo, oni to nose i jedu..." (Novaković, AONŽO, sign. 110c:547/1). Kao posljednje romsko pleme Novaković navodi "čergaše", koji su skloni krađi kao i Lički Cigani; prose, varaju te su spretni trgovci konjima. Ističu se po tome što nose čizme i kapute. Novaković jedino za njih ne spominje koje jezike govore, no pretpostavljam kako su osim svoga zasigurno govorili jezik područja na kojem su trgovali konjima ili prodavali kotlove (Novaković, AONŽO, sign. 110c:549/1-552/1).

Uspoređujući Novakovićev opis romskih plemenskih skupina s Fancevljevom podjelom romskih plemena, može se zaključiti kako obojica koriste zajednički naziv jedino za Koritare (razlika je u tome što Novakovićevi koritari nisu stalno nastanjeni). Novakovićevi Domaći Cigani pripadaju Fancevljevim "Drobnim kovačima" ili Jožekima, a istodobno se Novakovićevi Lički Cigani i Čergaši mogu svrstati u Fanceljev naziv za romsko pleme Kolompara. Slično Novakoviću i Lang razlikuje četiri vrste romskih plemena i to na samoborskom području, pišući kako "... od onih (cigana/Roma, D. V.) što dolaze k nama, jedni su stalni, drugi se sele. Od stalnih cigana su opet dvije vrste: jedni nose cigansko ili varoško odijelo, bave se trgovinom konja i dakako † glavnim svojim zanatom prijevarom i krađom... Oni su crni, kuštravi, ali muški ne nose dugu kosu. Opće najviše s seljačkim svijetom, imaju među njima i svojih prijatelja... govore ciganski među sobom, a kad ne će da ih razumiju, i hrvatski... Druga je vrsta u našoj okolini stalnih cigana nešto bjelje kože (*beli cigani*), nosi doduše seljačko odijelo... kosu šišaju i češljaju

"d' bajaš jezikom" (bajaški dijalekt starorumunjskog jezika), a bavili su se i obrađivanjem drva (npr. koritarstvom). Drugoj skupini Roma pripadaju druga plemena, npr. Kanjari, Kaloperi, Haškalije, Kalderaši... koji se bave trgovinom, obradom metala i glazbom. Iz navedenog se može zaključiti kako današnji Romi-Bajaši vuku svoje porijeklo od Koritara, a današnji Romi koji govore romano chib, vjerojatno dijelom vuku svoje porijeklo od Kolompara. Neki znanstvenici ističu kako se danas u Hrvatskoj nalaze slijedeća romska plemena: Lovari, Laktaši, Kolompari, Kalderaši, Khanjari, Kopitari, Burgijaši, Gurbeti, Arlije, Aškarlije, Čergari, Sinti, Kaloperi, Bajaši, Egipčani, Luri, Tamari i Gopti. Iz navedenog je vidljiva izrazita plemenska podijeljenost među današnjim romskim stanovništvom u Hrvatskoj (Pongrac, 2003:83-84; Rumbak, 2003: 74-75).

kao i drugi seljaci. Oni osobito, žene njihove čiste su i uredne. Imadu stalna prebivališta, hrane svinje i trguju njima... pohode nas i strani cigani. Od ovih dolaze najviše koritari, jadni i poderani siromasi... Ovi (Koritari, D. V.) nose dugu kosu spuštenu uz uši i niz vrat. Odijelo im je seljačko, trošno i poderano, a nose i po koji komad varošskog odijela. Još nas pohode kadšto i cigani kotlari. Ovo su otmeni i bogati cigani. Obično se učadore kad dođu... Visoki su i stasiti... Kosa im je duga, spuštenu uz uha i preko ramena... U svem se odmah vidi, da je to bogata čeljad. Ne ostaje dugo kod nas, po koji dan, pa se sele opet dalje..." (Lang, 1912:204-205). Iz Novakovićevih i Langovih citata vidljivo je kako domaće seljačko stanovništvo održava najbolji odnos sa "domaćim ciganima", tj. s onim romskim plemenima koji u tom kraju žive sjedilačkim načinom života i pritom su preuzeli neka obilježja iz seljačkog života, npr. način odijevanja, brigu za izgled i higijenu, jezik. Istodobno je domaće stanovništvo osjećalo svojevrsni strah i nepovjerenje prema nomadskim romskim plemenima shvaćajući ih kao strance u svom kraju, sklone prijevarama i krađi. Upravo o takvom strahu i nepovjerenju piše Božićević, ističući kako "... preko leta zaodidu u selo i mađerski cigani i ciganice, pak se ji narod jako boji, najmer dica: jer se bojidu, da ne bi upalili ili ukrali, a još velidu, da i dicu krađu. A ružni su to cigani; jer nosidu dugačke lasi, pak još gore izgledadu, nego i jesu..." (Božićević, 1906:210).

Grčević, poput Božićevića, slično objašnjava nesklonost domaćeg stanovništva prema romskim nomadskim plemenima te piše da "... čergari su gori od domaćih cigana. Na jednom mjestu ne zadržavaju se (čergaši, D. V.) dugo i otumaraju dalje po noći na svojoj kljusadi i neobičnim kolima (neobična zbog toga što su im sva četiri kola jednake veličine). Kad odu redovito se opazi iza njih nekakva krađa. Ovom fali janje, onom malo prase, a nekad i krupnije grlo blaga. Zna se da su uradili to čergaši, ali znaj gdje su..." (Grčević, AONŽO, sign. NZ 21:504). Iz ovih citata je vidljivo kako domaće stanovništvo diferencira romsko stanovništvo prema: fizičkim (vanjski izgled, način odijevanja) i duhovnim (sklonost krađi i prijevarama) obilježjima.

Skupljači su rijetko pisali o samim odnosima između romskih plemena jer su više pisali o percepciji seljačkog domaćeg stanovništva prema njima. Unatoč tome neki od skupljača, poput Grčevića, pišu kako "... ni domaći cigani ne vole čergaše. Kad ih vide znaju reći: 'Prevarit će i ukrast će, a mi ćemo biti krivi!' Između cigana i čergaša zna katkada doći i do masovnih tučnjava, ponajviše zbog žena. Kažu cigani, da su njihove žene ljepše i da ih čergaši premamljuju..." (Grčević, AONŽO, sign. NZ 21:504). Iz navedenog je primjetna znatna razina nepovjerenja koju "domaće" (stalno naseljeno) romsko stanovništvo ima prema romskim nomadima. Vjerojatno zbog asimiliranosti u lokalnu seljačku zajednicu "domaći" Romi postaju jednako zabrinuti za postupke romskih nomada kao i domaće seosko stanovništvo, ali i zbog njihova mogućeg otkrivanja zbog postupaka romskih nomada.

MIGRACIJE ROMA

Skupljači su bilježili i migracijska kretanja Roma. Tako su bilježili jesu li na tom i okolnom području Romi stalno naseljeni ili se tek nastanjuju u određenom razdoblju (nomadsko migriranje). Ovime se može dobiti skica migracijskog kretanja romske populacije na prostoru od Hrvatske do Makedonije i Bugarske u razdoblju od kraja XIX. stoljeća do 1941. Analizirao sam migracijska kretanja romskog stanovništva prema analiziranim tekstovima u ovome radu. Prostor Hrvatske podijelio sam na prostor: 1. Slavonije, Moslavine; 2. sjeverozapadne Hrvatske; 3. Podravine; 4. Gorskog kotara, Like, Korduna, Banije; 5. Hrvatskog primorja i Kvarnera; 6. Dalmacije; 7. Istre. Istodobno sam prostor izvan Hrvatske podijelio na sljedeća područja: 1. Bosna i Hercegovina; 2. Srbija; 3. Crna Gora, 4. Makedonija; 5. Bugarska. Na temelju podataka iz analiziranih tekstova vidljivo je kako su u Slavoniji i Moslavini skupljači zabilježili najveći broj stalno naseljenih Roma. Posebice se to odnosi na područje oko Vinkovaca (sela Otok, Nimci, Retkovci), Slavonskoga Broda (selo Klakarje), Čazme (selo Štefanje). U jedinom obrađenom podravskom mjestu, Virju, zabilježeni su stalno nastanjeni Romi. Na području sjeverozapadne Hrvatske Romi su se stalno naselili jedino na području žumberačkog sela Kamenica, dok su u ostala mjesta dolazile romske nomadske skupine. Na području Hrvatskog primorja i Kvarnera te Dalmacije skupljači su zabilježili samo romske nomade, dok za područje Istre nisam našao podataka u analiziranim tekstovima. Zanimljivo je istaknuti migracijske putove romskih nomadskih skupina na području Hrvatske. Tako je prisutnost banatskih ili bugarskih Roma zabilježena na području otoka Krka, dok su romske skupine s područja Bosne i Hercegovine te Slavonije zabilježene na području sela Poljica i Runovića u Imotskoj krajini (Milčetić, 1904:16; Kutleša, AONŽO, sign. SZ 246:362; Ivanišević, 1904:274). Romske nomadske skupine zabilježene su na području od sela Vinice kraj Varaždina do Vele Luke na otoku Korčuli. Šeparović, opisujući narodni život na području Vele Luke, piše da "... cigane... dolaze skoro svake godine, nastane se pod šatorima blizu mjesta, kuju, kališu bakreno posuđe i začepljuju ino, varaju žene i djevojke gatanjem, pa odlaze..." (Šeparović, AONŽO, sign. SZ 214:20). Wölf spominje Rome na području Vinice kako oni "... dojdeju na par dana i postave... na gmajni svoje šatore... Črni su, govoriđu našim jezikom, a i takvim, kojeg mi ne znademo..." (Wölf, AONŽO, sign. SZ 64:40). Vidljivo je kako su se romske nomadske skupine kretale po čitavoj Hrvatskoj, a pritom su skupljači jedino u Slavoniji i Podravini zabilježili njihov sjedilački način života.

Što se tiče prostora izvan Hrvatske, skupljači su zabilježili romske nomadske skupine na području Crne Gore (područje Riječke Nahije i sela Mrkojevići) i Bosne i Hercegovine (na seoskom području oko Banje Luke te na prostoru bosanske Posavine i određenim dijelovima istočne Bosne † područja oko Konjica i Goradža). Andro Jovičević, opisujući narodni život na području Riječke Nahije, piše kako "... u nas se misli, da je ciganima zanat, što po narodu obijaju; pa se veli, da se oni nigdje ne mogu nastaniti, no ih je Bog prokleo, da po svijetu čergaše... cigani nigdje stalno ne žive u Crnoj Gori, zato nitko i ne zna njihov jezik, niti se ko od njih ženi ili svoju odivu za nima

daje. Pa da i stalno žive, ne bi to nitko učinio, jer svijet niti voli nih, niti njihov zanat, niti njihove običaje i njihov govor ili jezik..." (Jovičević, 1910:93). Skupljači su zabilježili kako romsko stanovništvo živi sjedilačkim načinom života na području Srbije (selo Zaplane ili Leskovačko), Bugarske (selo Turski Izvor) i Makedonije (Ovčepoljska kotlina). Posebno je zanimljivo istaknuti tekst Dimitrija Vasiljeva naslovljen *Selo Turski Izvor*. U tom tekstu Vasiljev opisuje i romsko stanovništvo na području sela Turski Izvor, njihov način života i uvjete stanovanja. Tako Vasiljev piše kako "... ciganske se kuće nalaze na kalničkom dijelu... Neke od tih kuća ostale još iz turskog doba, a druge su sagrađene iza slobodna Bugarske. Sve su to kuće niske i jednokatnice... Gotovo svaka ciganska kuća ima malo dvorište i malu bašću... Cigani su skeptični, neprijazni, neradini, veseli ljudi... Cigani, kao i Pomaci ispovijedaju muhamedovsku vjeru i dosta su pobožni...Pripovijeda se da su naseljeni tu u tursko doba cigani govorili ciganskim jezikom..." (Vasiljev, 1917). Romske nomadske skupine kretale su na području Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, no pretpostaviti je kako su se tada kretali na širem prostoru jugoistočne Europe. Iz navedenoga je vidljivo kako analizirana građa iz *Zbornika* i AONŽO može poslužiti kao poticaj za detaljnija istraživanja migracijskog kretanja romskih skupina ne samo na području Hrvatske već i na širim područjima zemalja jugoistočne Europe u razdoblju od kraja XIX. stoljeća pa sve do danas.

PERCEPCIJA ODNOSA IZMEĐU DOMICILNOG I ROMSKOG STANOVNIŠTVA U ANALIZIRANIM TEKSTOVIMA

U ovom posljednjem poglavlju analizirat ću kako su skupljači percipirali odnos između domicilnog (domaćeg seljačkog) i romskog stanovništva. Ovaj dio na određeni način sublimira prethodna poglavlja u kojima sam, analizirajući percepciju romskih jezika, načina života, zanimanja te međuromskih odnosa, nastojao pokazati određenu povezanost između domicilne i romske zajednice.

Skupljači su, slijedeći Radićevu *Osnovu*, bilježili "... dolaze li (cigani/Romi, D. V.) među naš svijet i po kakome poslu? Kako je svijet s nima? Žene li se možda naši s ciganima, ili cigani s našima?..." (Radić, 1997:40). Radića je ponajprije zanimao odnos između "našeg svijeta" (seljaka, D. V.) i "ciganskog", što se, smatra on, moglo najbolje vidjeti prema sklapanju ženidbenih veza između ovih zajednica. Većina skupljača je opisivala kako narod smatra da je sramota (i određeni društveni tabu) ženidbeno se povezati s Romima. Tako Šeparović piše da na području Vele Luke "... svijet je s njima (ciganima/Romima, D. V.) čovječan s visoka. Cigani s našima, ni naši s ciganima se ni ne druže, a kamo li da se žene..." (Šeparović, AONŽO, sign. SZ 214:20). Slično bilježi Badovinac na žumberačkom prostoru pišući kako "... ciganicama ne bi se naš oženio, da mu dade sve novce... a niti naša (djevojka ne bi se udala za, D. V.) cigana..." (Badovinac, AONŽO, sign. SZ 17:40), dok Božićević bilježi iz Like da "... naši se ljudi ne ženidu s ciganicami, a niti naše žene idedu za cigane; jer kukavan je on čovik, ki spadije na to, da mōra oženit ciganicu, ili ženska, ka ide za cigana". To je velika sramota. Cigani se ženidu med sobom, a najviše su nepozakoneni..." (Božićević 1906:209). Ovakav stav domaćeg

stanovništva prema romskom nije bio samo u Hrvatskoj već je Vladimir Petrović slično zabilježio i za srpsko selo Zaplane. Petrović piše kako "... Pre bi naš seljak voleo da umre, no da oženi sina s Cigankom, ili da dâ Ciganinu svoju ćerku, jer nisu naša vera, i naši se mnogo od n' groze. Seljak ovde ne će s Ciganinom piti iz jedne čaše, pa da ga ubiješ..." (Petrović, 1900:258). Unatoč ovakvim stavovima domaćeg stanovništva, skupljači su zabilježili nekoliko primjera kada su se ženidbeno povezale romska i domicilna zajednica. Tako Bogdan Krčmarić bilježi kako se u ličkom selu Smiljani Romi "... nose i češljaju... kao i drugi seljaci, dapače se mnogi Ciganin ne može po vanjštini razlikovati od obližnjeg seljaka. Ima ih (cigana/Roma, D. V.) koji žene i domaće djevojke..." (Krčmarić, AONŽO, sign. SZ 98:92). Tomec navodi kako na području Virja "... cigani se žene sami međ sobom sdruge sel, no za čudo celom Virom ve dve leti oženil je jedan ciganski vdovec našo dekle, dabome svoju susedo..." (Tomec, AONŽO, sign. SZ 18:209). Poput Krčmarića i Tomca, Kotarski bilježi kako u zagorskom selu Lobor "... prije pedeset godina dvojica se naših oženili dvjema ciganicama, ali više nijednog nije u životu..." (Kotarski, 1917:75). Murgić je zabilježio i u bosanskohercegovačkom mjestu Visoko kako "... malo da Turčin oženi Ciganku. Hoće i Turkina poč za Ciganina ali za bijelog. Ako je cigansko dijete i upisano kod hodže, da će bit muhamedovac, mi ga svejedno ne brojimo među Turke..." (Murgić, AONŽO, sign. SZ 69:59).

Iz navedenog može se shvatiti kako je ženidbeno povezivanje između domaćeg seljačkog i romskog stanovništva bilo moguće, no ne i često. Ženidbeno povezivanje bilo je moguće ako je romsko stanovništvo bilo asimilirano unutar seoske zajednice, tj. ako je romsko stanovništvo prihvatilo dominantnu vjeru i ponašanje prihvatljivo za određenu zajednicu, a time više nisu smatrani strancima.

Domicilno stanovništvo je pokušavalo na različite načine objasniti romsko nomadstvo i siromaštvo. Veliki utjecaj u tim "narodnim vjerovanjima" imalo je praznovjerje te je često romsko lutanje i siromaštvo objašnjeno određenom pričom iz crkvene povijesti. Poljički župnik Ivanišević piše kako na tom prostoru "... kaže narod, da su oni (cigani/Romi, D. V.) prokleti od Boga, nikad da ne mogu opstat puno u jednon mistu. Stoga se i reče skitalici: nikad mu mira, skuta se po svitu ka' ciganče..." (Ivanišević, 1904:274). Bosnić piše kako je "narod" na banijskom prostoru vjerovao da je Rome prokleo car Firann, dok Žiža opisuje narodno vjerovanje sa Sušaka o tome kako su Romi izradili čavle kojim je Isus Krist bio razapet (Bosnić, AONŽO, sign. 127c:478). Ivan Zovko slikovito opisuje vjerovanje hrvatskog naroda iz Herceg-Bosne, koji je pričao kako je sv. Marija s Isusom, putujući nakon što su je Židovi prognali, zastala na nekom zdencu da utaže žeđ. No, tada je mladi Rom na poticaj starijeg Roma mutio vodu koju je htjela popiti sa sinom Isusom. Nakon nekoliko ljubaznih upozorenja sv. Marija kaže "... i cigančetu i ciganinu, a po nima i svijim ciganima: 'Da bog dâ, ne imali krova ni pokrova! Gdje omrkli, tu ne osvanuli! Radili, a ništa vam se ne vidjelo, no vam se sve u kami pretvaralo! I bogme, kako im je tad rekla Bogmati (sv. Marija, D. V.), to im se davno ispunilo, a još im se i danas ispunuje, gdje ih god ima na svijetu..." (Zovko, 1899:132-133). Ono što je zajedničko svim navedenim narodnim vjerovanjima jest kako je "narod" percipirao romsko stanovništvo kao proketo od Boga (crkvene vlasti) ili cara (svjetovne

vlasti), što je zasigurno utjecalo na negativno percipiranje Roma kao nepoželjnih stranaca.

Skupljači su zapisivali brojne pripovijetke, šale i izreke koje su im pripovijedali seljaci. Analizirajući te pripovijetke može se otkriti kako je "narod" (seljaštvo) percipirao romsko stanovništvo. Franjo Galinec objavljuje 1940. u *Zborniku* tekst naslovljen *Književno podrijetlo nekih hrvatskih narodnih pripovijetki*. U tom tekstu Galinec ističe neke od čestih tema hrvatskih narodnih pripovijetki te među ostalima navodi i temu: *Ciganin prodavao konja*. Ovu temu koristio je Juraj Habelić u djelu *Prvi oca našega Adama greh* i Vuk Vrčević u djelu *Narodne pripovijetke* iz kraja XIX. stoljeća (Galinec, 1940:64-67). Često pripovijetke koje spominju romsko stanovništvo ističu Rome kao lukave, prijetvorne, licemjerne, lijene i nečasne ljude. O lukavstvu Roma piše Frano Ženko Donadini u pripovijetkama s benkovačkog prostora. Tako je Donadini zabilježio dvije pripovijetke u kojima su Romi glavni protagonisti. U prvoj pripovijetki *Ciganin zafrknuo popa* opisuje kako je ciganin uspješno nasamario "popa" za zeca iskorištavajući njegovu naivnost (Donadini, AONŽO, sign. NZ 107:22). U drugoj pripovijetki naslovljenoj *Cigo nadmudrio i advokate* opisuje se ciganin koji je uspio prevariti čak četiri odvjetnika prodajući im istoga zeca (Donadini, AONŽO, sign. NZ 107:23). Tadija Smičiklas u pripovijetkama iz okolice Osijeka, naslovljenima *Rogati car* i *Ćoso služio popa* ocrtava navedene negativne karakterne osobine romskog stanovništva. U pripovijetki *Rogati car* "ciganin" se pojavljuje kao varalica i licemjer preuzimajući ulogu princezina izbavitelja, a kad biva otkriven u svojoj prijevari, princezin otac ga daje ubiti. U drugoj pripovijetki, *Ćoso služio popa*, opisuje se lukavstvo sluge *ćose*, koji je uspio prevariti popa, Arapina i samog ciganina, no upravo ga ciganin zbog svog lukavstva i proždrljivosti razotkrije. Tada *ćoso* uspije pobjeći, no onda "... svijet se digao, da vidi, gdje je lopov; a ciganin nije imao batine, pa su mislili da je on lopov, pa udri po nem i udri. A *ćoso* pobjegne..." (Smičiklas, 1912:165-167, 350-353). Josip Grujica u pripovijetki *Isus, sv. Petar i cigan* opisuje proždrljivog i lažljivog ciganina kojem je Isus zbog laganja na kraju rekao: "... ciganine, ti si bio cigan, to ćeš ostati i do vijeka, jer se ne možeš odučiti lagati..." (Gruica, AONŽO, sign. SZ 142:9). Vladimir Ardalić donosi pripovijetku naslovljenu *Kako je ciganin stekao batiće*, u kojoj opisuje kako su ciganina okrali krčmar i njegov prijatelj, no zbog pomoći sv. Petra uspio se domoći batića kojim je uspio natjerati varalice na povratak ukradenog, a pripovijetka završava da "... tako ciganin ostane sretan sa svojim batićima, s kojima se nauči kov kovati, i kažu, da i danas on uga pouzdati se u svoje batiće, ako bi ko na n najao, jer otkad su mu ih đavoli dali, da nikud bez ni ne ide, da ih nosi uza se oli u torbi oli za pasom, da su suđeni da ti batići stoje uza n i da na ni dobija..." (Ardalić, 1905:138-141). Ova pripovijetka na određeni način objašnjava kako je narod na području Dalmacije shvaćao da su "đavoli" zaslužni što se Romi bave kovanjem. Vidljivo je iz svih navedenih pripovijedaka kako je seljačko stanovništvo na određeni način svoju percepciju romskog stanovništva prenijelo u svoje pripovijetke. Seljačko stanovništvo ponajviše je isticalo lukavost i proždrljivost romskog stanovništva, a time je vjerojatno pokušavalo stalno upozoriti na potreban oprez u kontaktima s Romima.

Uz narodne pripovijetke skupljači su bilježili narodne izreke na prostoru koji su opisivali. U tim se narodnim izrekama jasnije može primijetiti kako su percipirali romsko stanovništvo. Tako Pero Lukanec donosi poslovice i fraze na području podravskog mjesta Virje, u kojima se na petnaestak mjesta spominju Romi. Tako Lukanec bilježi sljedeće narodne poslovice i fraze: "... cigani su gospoda, gospoda su cigani...", ili "... ciganici (je) crn obraz, ali puna torba...", ili "ciganski se pogađaj, a pošteno plaćaj...", ili "... čovjek i žena su najveći cigani (kako se brzo posvade, još se fletno pomire)...", ili "... svaki cigan svoga konja fali...", ili "... sreća je (velika) ciganica...", ili "... z gospona i cigana nigdar težaka..." (Lukanec, 1938:142, 144, 187, 196). Iz navedenih poslovice se može vidjeti kako je domaće stanovništvo percipiralo Rome kao osobe koje su drukčije od seljačkog stanovništva ("... cigani su gospoda..."), koje se ne srame prositi ("... ciganici je crn obraz..."), koje se oštro pogađaju te koje su temperamentne, hvalisave i lijene. Ako ovim poslovicama pridodamo dvije poslovice koje je zabilježio Mijo Biljan na području Gospića, može se steći preciznija slika o percepciji romskog stanovništva. Biljan u tumačenju narodnih vjerovanja o pčelama piše da "... ciganki ne daj ni u kuću, a kamoli do pčelinjaka...", te "... ciganki ne daj ni meda ni voska..." (Biljan, 1906:146). "Narod", imajući na umu kako su pčelinjak i pčelinji proizvodi vrijedan dio seljačkog gospodarstva, nije htio dijeliti takvo bogatstvo s romskim stanovništvom.

Dosadašnja analiza odnosa domicilnog (seljačkog) prema romskom stanovništvu pokazala je veliko nepovjerenje koje prevladava u njihovim odnosima. Domicilno stanovništvo na određenom prostoru percipiralo je Rome kao nepoželjne strance, često ih smatrajući lukavim i nemoralnim lopovima, lijenčinama i varalicama. Ovakva percepcija naročito je vidljiva u načinu razmišljanja domicilnog stanovništva o ženidbenom povezivanju s romskim stanovništvom. Ovakvi odnosi zasigurno su poticali međusobne sukobe, no skupljači su to rijetko bilježili. Rožić bilježi jedan sukob između seljačkog i romskog stanovništva u Prigorju. Rožić piše kako je "... moj pokôni ćaća (Rožićev otac, D. V.)... znali su čuda puti pripovedâti, kak su se jemput teli cigàni nastaniti pri nas u Poljici. Moj ćaća bili su baš na dvorištu, kad su déšli cigàni di dvoriša pak da ćédu na Poljice, a moj ćaća stali su vikâti: 'Vrag te je dâl i stvòril cigànski, kam ideš? Marš nazâd! Oko se ne bute vrnâli, sad buš débil zvanicu, kakvu još nigdâr nisi débil! Otišal vuš krvave glave ÷ vrag te dâl i stvòril cigànski!' To su ćaća vikâli na prviga, ki je jašil, a unda su se si prestrâšili i vrnâli su se nazâd, i nigdâr ji više ni bilo..." (Rožić, 1907:263). Iz ovoga citata primjetno je veliko nepovjerenje koje je domaće seljačko stanovništvo imalo prema romskim nomadskim skupinama koje su se htjele povremeno nastaniti na njihovom području.

Primjeri u ovom poglavlju oslikavaju različite oblike odnosa između domicilnog (seljačkog) i romskog stanovništva. Unatoč čestim predrasudama prema romskim (većinom nomadskim) skupinama, dio domicilnog stanovništva uspio se povezati s dijelom romskih (većinom sjedilačkih) skupina održavanjem ženidbenih, gospodarskih ili vjerskih odnosa. No, valja napomenuti kako je većina domicilnog stanovništva s puno predrasuda gledala na Rome i u skladu s time se odnosila prema njima.

PERCEPCIJA ODNOSA ROMA PREMA VJERI U ANALIZIRANIM TEKSTOVIMA

Znanstvenici danas napominju kako je bila česta praksa da romsko stanovništvo prihvati dominantnu vjeru područja u kojem živi kao način prilagođavanja domicilnom stanovništvu (Liégeois, 1987:60-63). Analizom popisa stanovništva iz 1880. na području Hrvatske i Slavonije većina Roma izjasnila se kao pripadnici pravoslavne vjere (72,17% od ukupnog broja popisanih Roma), a ostatak Roma kao pripadnici katoličke vjere (27,83% od ukupnog broja popisanih Roma). Napomenuo bih kako nije bio zabilježen niti jedan Rom nepoznate vjeroispovijesti ili bez vjere (*Popis žiteljstva...* 1880:22-41, 70-71; Vojak, 2004a:725-726). Romska pravoslavna vjerska orijentacija može se objasniti time kako su oni u najvećem broju živjeli na području srijemske i virovitičke županije, a upravo u tima županijama bila je dominantna pravoslavna vjeroispovijest. Romi su se u popisu stanovništva iz 1931. izjasnili drugačije u usporedbi s popisom iz 1880. U popisu iz 1931. popisano je 69% Roma kao pripadnika rimokatoličke vjere, a tek 30% njih izjasnili su se kao pripadnici pravoslavne vjere. Od 57 kotara u kojima je popisano romsko stanovništvo, oni su se u 52 kotara izjasnili kao pripadnici većinske katoličke vjeroispovijesti. U pet kotara (kotari: Osijek, Slatina, Vinkovci, Vukovar, Županja) Romi su se izjasnili većinom kao pripadnici pravoslavne vjere (Vojak, 2004b:463-465). U oba popisa (1880. i 1931.) vidljivo je kako su Romi prihvaćali dominantnu vjeru domicilnog stanovništva na određenom području, no postavlja se pitanje njihove vjerske prakse, tj. koliki je dio Roma bio vjerski aktivan (npr. redovit odlazak u Crkvu).

Iz navedenog nameće se pitanje na koji su način sakupljači građe percipirali odnos Roma prema vjeri. Istaknuo bih kako su župnici bili skupljači građe, a iz njihova pisanja o romskim vjerskim običajima vidljiv je i način na koji je određena Crkva percipirala i kako se odnosila prema navedenom manjinskom stanovništvu. Župnik Kotarski opisujući romske vjerske običaje u zagorskom selu Lobor ističe kako "... vjere su katoličke, crkvu nikada ne polaze, žene se pod 'verbom'..." (Kotarski, 1917:75). Lukić slično piše kako Romi u selu Klakar "imaju više žena i dosta dece, nemaju vjere i ne krste se nikad, misli se, da su vlasli, nisu katolici" (Lukić, AONŽO, sign. NZ 28c:108). Iz navedenih citata vidljivo kako su Romi samo deklarativni katolici jer ne odlaze u crkvu niti slijede crkvene običaje. Slično Kotarkom i Lukiću piše anonimni autor u *Podravcu*, ističući kako "prave stalne vjere u ciganina nema. U kakovu je mjestu, takovu si odabere vjeru, a poznato je, da si diete krsti i po više puta, ali ne kume i kumice radi, već radi krstnih darova" (*Podravac*, 1902:4). Napomenuo bih kako je seljačko stanovništvo u analiziranom razdoblju bilo izrazito religiozno te su u skladu sa svojim religijskim uvjerenjima na određeni način (putem religije) bili su povezani s romskim stanovništvom. Tako Ana Walka-Stipetić piše kako "... cigane drži narod za pogane i za posebnu vrstu ljudi, no ali kumovati jednom cigančetu smatraju za najveću sreću..." (Walka-Stipetić, AONŽO, sign. SZ 120:186). Naveo bih kako u ovom razdoblju postoje primjeri koji govore o Romima kao aktivnim vjernicima u Hrvatskoj i Slavoniji. Beogradski listovi *Vreme* i *Pravda* donose u kolovozu i listopadu 1938. vijest o prvom

(poznatom) čitanju Evanđelja na romskom jeziku u Jugoslaviji koje se održalo u pravoslavnoj crkvi u selu Privlaci (u okolici Vinkovaca). Zanimljivost je da je tu crkvu sagradio bogati romski glazbenik Čedomir Nikolić početkom Prvoga svjetskog rata (Raičević, 1938:8; Komski, 1938:9). Istodobno su katolički svećenici držali u pojedinim župama službe na romskom jeziku. Istaknuo bih župnika Antuna Medvena koji je u međuratnom razdoblju bio jedan od značajnijih proučavatelja romske kulture i jezika u Hrvatskoj (Esih, 1940:12). No, zapisivači građe percipirali su Rome kao pasivne vjernike ili nevjernike te je time bila dodatno pojačana negativna percepcija Roma.

ZAKLJUČAK

Rad Odbora za narodni život i običaje od kraja XIX. stoljeća pridonio je proučavanju povijesti i kulture romske manjine u Hrvatskoj. Objavljena građa u *Zborniku za narodni život i običaje* te rukopisne zbirke u arhivu Odbora za narodni život i običaje iznimno su bogati izvori za proučavanje povijesti Roma i to ne samo na području Hrvatske nego i na području susjednih zemalja. Skupljači navedene građe bilježili su kako je domicilno stanovništvo percipiralo romsko manjinsko stanovništvo. Domicilnom stanovništvu romski jezik je bio percipiran kao sredstvo za prijevaru, a romski način života često je bio smatran neobičnim i negativnim (npr. nezakonito sklapanje romskih brakova). Upravo je analizom romskih zanimanja vidljiv intenzivan odnos između domicilnog i romskog stanovništva. Romi su, obrađujući metalno i drveno oruđe, trgujući konjima, gatanjem i zabavljanjem uspijevali uspostaviti međusobno korisne (gospodarske) odnose, čineći time znatan dio ekonomskog i društvenog života neke (seljačke) zajednice. Romske nomade pratile su česte optužbe za krađu i varanje, a niti oni nisu bili u dobrim odnosima s domaćim ("bijelim") Romima. Odnos između domicilnog romskog stanovništva bio je raznolik, varirajući od potpunog nepovjerenja i shvaćanjem Roma kao lukavih lopova i varalica, pa sve do međusobno ženidbenog (rodbinskog) povezivanja i gospodarske suradnje. Domicilno stanovništvo lakše je prihvaćalo onaj dio romskog stanovništva koje je živjelo sjedilačkim načinom života na njihovu području i koje je od domicilnog stanovništva preuzelo određen dio načina života (običaja) i obrazaca ponašanja. S tim sjedilačkim romskim stanovništvom, koje je nazivano "Bijelim ciganima", postojali su intenzivni gospodarski i društveni dodiri. No, domicilno seljačko stanovništvo pribojavalo se romskih nomadskih skupina jer nisu preuzele obrasce ponašanja i načina života (običaja) domicilnog stanovništva, tj. romske nomadske skupine nisu izgledale, govorile i radile poput domicilnog seljačkog stanovništva.

IZVORI¹³

Rukopisna građa

BADOVINAC, Marko (seljak), *Grada iz sela Kamenica* (kotar Jaska, općina Sošice), sign. SZ 17., s.a., str. 39., 40., 90.

BARIĆ, Osman (pjesnik), *Pismo ciganina u stihovima* (Bijeloboč u blizini Travnika), sign. SZ 236., s.a., str. 1.-7.

BOSNIĆ, Rade (učitelj), *Selo Gage* (kotor Dvor, općina Rujavac), sign. SZ 127c., 1909., str. 477-480.

DONADINI, Frano Ženko (porezni službenik, zemljoposjednik, publicist), *Bukovica i Ravni kotari- narodni život i običaji* (Dalmacija), sign. NZ 107., 1902-1961., str. 22., 23.

FILAKOVAC, Ivan (učitelj), *Etnografska građa iz Retkovca* (kotar vinkovački, općina Retkovci) sign. SZ. 57., 1898., str. 97-98.

GRČEVIĆ, Juraj (pravni referent), *Kompolje- narodni život i običaji* (kod Otočca), sign. NZ 21., god. rada: 1942.-1950., str. 499-503.

GRUICA, Josip (gimnazijalac), *Hrvatske narodne pripovijetke* (selo Brege, Hrvatska), sign. SZ 142., god. rada: 1896, 1897., str. 9., 26.

KRČMARIĆ, Bogdan (Stipac, Ivan) (županijski školski nadzornik), *Etnografska građa iz Smiljana* (Lika), sign. SZ 98., s.a., str. 92., 93.

KUTLEŠA, Silvestar (franjevac, župnik), *Život i običaji u Runovićima* (Imotska krajina), sign. SZ 246., god. rada: 1933-1934., str. 362., 531.

LUKIĆ, Luka (učitelj), *Opis sela Klakarja* (kotor Brodski, općina Klakaračka), sign. SZ 128b., 1911., 1912., str. 16., 20., 99., 137., 170., 252., 302., 400./ sign. SZ 128c., 1911., 1912., str. 17. / sign. NZ 28c., 1905-1952., str. 108-138.

MURGIĆ, F., *Etnografska građa iz Visokoga* (Bosna i Hercegovina), sign. SZ 69., s.a., str. 58-60.

NOVAKOVIĆ, Nikola , *Staro Štefanje* (kotar Čazmanski), sign. SZ 110c., 1903-1904., str. 539-552/ sign. 110d., 1903-1904., str. 960, 961.

ŠEPAROVIĆ, Marko (profesor, izumitelj, pjesnik), *Hrvatski narodni život i običaji u Veloj Luci na otoku Korčuli*, sign. SZ 214., 1934-1937., str. 20.

TOMEČ, Josip (seljak), *Virje* (kotar Gjurgjeva, općina Virje), sign. SZ 18., 1898-1903., str. 209-210.

VRGOČ, Antun (znanstvenik), *Nimci- 100 godišnjica migracije* (kotar Vinkovci), sign. SZ 240., 1940., str. 4.

¹³ U popisu izvora naveo sam samo izvore koje sam analizirao u ovome radu. Pritom sam nastojao kod svakog autora pojedinog teksta zabilježiti njegovo zanimanje i godinu rada pojedinog teksta.

WALKA-STIPETIĆ, Ana, *Građa iz okolice Sv. Ivana Zeline* (Hrvatska), sign. SZ 20, 1904-1905., str. 186.

WÖLF, Pajo (učitelj), *Vinica* (kod Varaždina), sign. SZ 64., s.a., str. 40.

ŽIŽA, Stjepan (nadučitelj), *Gradivo za narodni život* (Sušak, Rovinjsko selo), sign. SZ 72., 1881-1899., str. 20-22./ *Zbirka rukopisa Stjepana Žiže- poslovice, mudrosti i različiti ulomci iz nerazvrstane građe*, sign. PZ 7, str. *Poslovice* (bez numeracije).

Građa iz Zborniku za narodni život i običaje

ARDALIĆ, Vladimir (zemljoposjednik), *Bukovica*. Zagreb 1900., knj. 5., str. 41., 126., 127./ *Narodne pripovijetke*. Zagreb 1905., knj. 10., str. 138-141. / (suautor Pol'vka Đuro), *Narodne pripovijetke iz Bukovice u Dalmaciji*, Zagreb 1908., knj. 13., str. 218-222.

BILJAN, Mijo (profesor), *Pčele: narodno pričaĐe u Gospiću*. Zagreb 1906., knj. 11., str. 146.

BOŽIĆEVIĆ, Juraj , *Narodni život u ŠušĐevu selu i Čakovcu*. Zagreb 1900., knj. 5., str. 163/ Zagreb 1906., knj. 11., str. 208-210.

BUČAR, Franjo (doktor znanosti, povjesničar), *Narodne pripovijetke*. Zagreb 1918., knj. 23., str. 267-268.

CAJNKO, Valentin (svećenik, profesor), *Pitomača u hrvatskoj Podravini: žnidbeni običaji*. Zagreb 1896., knj. 1., str. 180, 182.

GALINEC, Franjo (književni povjesničar, profesor), *Književno porijeklo nekih hrvatskih narodnih pripovijedaka*. Zagreb 1940., knj. 33., sv. 2., str. 64-67.

GAVAZZI, Milovan (doktor znanosti, etnolog), *Praslavenski tkalački stan i tkalačka daštica*. Zagreb 1928., knj. 26., str. 12, 13, 59.

IVANIŠEVIĆ, Franjo (svećenik), *Polica*. Zagreb 1903., knj.8., str. 231./ Zagreb 1904., knj. 9., str. 274/ Zagreb 1905., knj. 10., str. 200, 201, 227, 254.

Jančerova (Jančir), Kata (seljanka), *Trebarjevo*. Zagreb 1901., knj. 6., str. 240, 241.

JOVIĆEVIĆ, Andro , *Riječka nahija u Crnoj Gori*. Zagreb 1910., knj. 15., str. 92-93.

KOTARSKI, Josip (župnik), *Lobor* (kotor zlatarski, općina loborska/ Hrvatsko zagorje). Zagreb 1917., knj. 21., str. 75-77/ Zagreb 1918., knj. 22., str. 59.

LANG, Milan (učitelj), *Samobor*. Zagreb 1912., knj. 17., str. 204./ Zagreb 1914., knj. 19., str. 89.

LOVRETIĆ, Josip (svećenik), *Otok* . Zagreb 1897., knj. 2., str. 91, 370, 371/ Zagreb 1898., knj. 3., str. 42/ (suator Jurić Bartol), Zagreb 1899., knj. 4., str. 99, 108./ Zagreb 1902., knj. 7., str. 80, 120/ Zagreb 1907., knj. 12., str. 372.

LUKANEC, Pero (znanstvenik/etnolog), *Poslovice i fraze* (Virje u Podravini). Zagreb 1938., knj. 31., sv. 2., str. 136, 142, 144, 184, 187, 196, 197.

LUKIĆ, Luka (učitelj), *Varoš* (Slavonija). Zagreb 1919., knj. 24., str. 161, 282, 284/ Zagreb 1924., knj. 25., str. 153-155, 164.

MILČETIĆ, Ivan, (akademik), *Sitniji prilozi: Vlaški i stari romanski jezik na otoku Krku*. Zagreb 1904., knj. 9., str. 16.

PETROVIĆ, Vladimir K. (učitelj), *Zaplađe ili Leskovačko u Srbiji*. Zagreb 1900., knj. 5., str. 257, 258.

ROŽIĆ, Vatroslav (profesor), *Prigorje* (Hrvatska). Zagreb 1907., knj. 12., str. 263.

SMIČIKLAS, Tadija (znanstvenik/ povjesničar), *Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji*. Zagreb 1911., knj. 16., str. 134-135, 142-143/ Zagreb 1912., knj. 17., str. 165-167, 350-353.

ŠIMČIK, Antun (publicist), *Napomene uz poslovice*. Zagreb 1936., knj. 30., sv. 2., str. 54/ Zagreb 1938., knj. 31., sv. 2., str. 6, 8, 30.

VASILEV, Dimitrije, *Selo Turski izvor* (Bugarska). Zagreb 1917., knj. 21., str. 227, 229- 231, 233-238.

ZOVKO, Ivan (učitelj), *Vjerovađa iz Herceg- Bosne*. Zagreb 1899., knj. 4., str. 132, 133.

Literatura

ANDREJIĆ, Ljubomir (1970): Prilog bibliografiji o Ciganima. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, Beograd, br. 33, str. 209-270.

CLÉBERT, Jean-Paul (1967): *Cigani*. Stvarnost, Zagreb.

ĐURIĆ, Rajko (1987): *Seobe Roma: krugovi pakla i venac sreće*. Beogradski Izdavačko-grafički zavod, Beograd.

ESIH, Ivan, *Banovina Hrvatska i problem Cigana*. Jutarnji list, 7.8.1940., br. 10250, 12.

FANCEV, Franjo, *Iz prošlosti i sadašnjosti cigana*. Narodne Novine, 18. 11. 1912., br. 267., str. 3/ 19. 11. 1912., br. 268., str. 3.

FIRST-DILIĆ, Ruža (1985): Izbor iz bibliografije radova o romima. *Sociologija sela*, Zagreb, br. 87/90, str. 99-106.

GUŠIĆ, Branimir, (1962): Uvod. *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, knj. 40., str. 5-6.

HRVATIĆ, Neven (1996): Romi u interkulturalnom okružju. *Društvena istraživanja*, Zagreb, br. 5-6 (25-26), str. 913-933.

HRVATIĆ, Neven, **IVANČIĆ**, Suzana (2000): Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj. *Društvena Istraživanja*, Zagreb, br.2.-3. (46-47), str. 251-266.

Hrvatska Enciklopedija, sv. III. (1942): (Boja-Cleveland), Hrvatski izdavački bibliografski zavod.

Hrvatski Državni Arhiv, fond Zavoda za statistiku 1875.-1948., sign. 367., kutija 60., svezak 77.,78., 1931.

KOMSKI, Vel., *Jedna ciganska crkva u našoj zemlji u kojoj se Jevanđelje čita na ciganskom jeziku*. Pravda, 29.10.1938., br. 12167, 9.

KRAJNOVIĆ, Martina (1999): Etnomuzikološki rad Luke Lukića (1875.-1956.) uz usporedbu sa snimcima vokalne folklorne glazbe u okolici Slavenskog Broda 80-ih godina 20. stoljeća. *Arti Musices*, Zagreb, br. 1., str. 75-85

LASZOWSKI, Emilij, *Povijesna crtica o ciganima*. Narodne novine, 15.9.1894., br. 211, str. 4.

LIÉGEOIS, Jean- Pierre (1987): *Gypsies and Travellers*. Council for cultural co-operation, Strasbourg.

MARKOVIĆ, Mirko (1988): Osvrt na stogodišnji rad Odbora za narodni život i običaje. U: *Spomen-spis povodom obilježavanja stogodišnjice postojanja i rada Odbora za narodni život i običaje južnih Slavena u sastavu Jugoslavenske akademije 1888.-1988.*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, str. 5-35.

MARKOVIĆ, Mirko (1989): Kako je došlo do osnutka Odbora za narodni život i običaje. U: *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, knj. 51., str. 13-17.

MATASOVIĆ, Josip (1928): Cigani u doba terezijanstva i josefinizma. *Narodna starina*, Zagreb, br.17., str. 200-201.

MUJIĆ, Muhamed A. (1952-1953): Položaj Cigana u jugoslavenskim zemljama pod osmanskom vlašću. *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom*. Sarajevo, br. 3-4., str. 140-146.

PETROVIĆ, Đurđica (1976): Cigani u srednjovjekovnom Dubrovniku. U: *Zbornik Filozofskog fakulteta*, Beograd, knj. 13-1, str. 123-145.

PONGRAC, Zvonimir (2003): *Gjelem, gjelem: zbirka ciganskih ili romskih pjesama i melodija (s pregledom povijesti i glazbe Roma)*. Hrvatski helsinški odbor, Profil international, Centar kulture Roma Hrvatske "Romano Centro", Zagreb.

Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji (1883): Kraljevski zemaljski statistički ured, Zagreb.

RADIĆ, Antun (1997): *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnome životu*. Dom i Svijet, Zagreb.

RADOVIĆ, Ljubica (2000.): Popis knjiga, članaka i serijskih publikacija o Romima tiskanih od 1990. do 2000. godine u Republici Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, Zagreb, br. 2-3 (46-47), str. 337-344.

RAIČEVIĆ, Veliša (1938): *U jednom slavonskom selu prvi put je čitano Jevanđelje na ciganskom jeziku*. Vreme, 20.7.1938., br. 5925, 8.

RUMBAK, Ivan (2003): *Potrebel problemi romske populacije u Republici Hrvatskoj: integracija bez asimilacije*. Vlastita naklada, Zagreb.

ŠIMUNOVIĆ-PETRIĆ, Zorica (1988): Popis rukopisa u arhivu Odbora za narodni život i običaje. U: *Spomen-spis povodom obilježavanja stogodišnjice postojanja i rada Odbora za narodni život i običaje južnih Slavena u sastavu Jugoslavenske akademije 1888.-1988.* Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, str. 37-67.

SMREKAR, Milan (1902): *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Ignjat Granitz., sv. III., Zagreb.

Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1905. (1913): Kraljevski zemaljski statistički ured, sv. I., Zagreb.

Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1906.-1910. (1917): Kraljevski zemaljski statistički ured, sv. II., Zagreb.

ŠIFTAR, Vanek (1970): *Cigani: Minulost v sedanjosti*. Pomorska založba. Murska Sobota.

ŠTAMBUK, Maja (2000): Romi u društvenom prostoru Hrvatske. *Društvena istraživanja*, Zagreb, 2-3 (46-47), str. 197-210.

TKALČIĆ, Ivan Krstitelj (1898): Knjiga sudbenih poziva i presuda, god. 1375.-1391., knjiga V., U: *Povjestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba*. Brzotisk K. Albrechta (J. Wittasek, Zagreb.

VEŽIĆ, Milivoj (1884): *Pomoćnik za javnu upravu: sbirka najvažnijih zakonah i naredbah o javnoj sigurnosti, obćem zdravlju i o narodno-gospodarskoj prigledbi u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji s pripojenom bivšom hrv.-slav. Krajinom*. Akademski knjižnica L. Hartmana, sv. I., Zagreb.

VOJAK, Danijel (2004a): Romsko stanovništvo u popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1850.-1910. *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, br. 2, str. 701-728.

VOJAK, Danijel (2004b): Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931. na području Hrvatske. *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, br. 4, str. 447-476.

VOJAK, Danijel (2004c): Odnos između seoskog i romskog stanovništva na području Hrvatske i Slavonije, 1900.-1910. *Sociologija sela*, Zagreb, br. 165/166, str. 363-383.

ZBORNİK ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE AND THE FOLKLIFE AND CUSTOMS
COMMITTEE ARCHIVES' MANUSCRIPTS AS THE SOURCE FOR THE STUDY
OF ROMANY POPULATION HISTORY IN CROATIA FROM THE LATE
19TH CENTURY TO 1941

Summary

In this paper I have analysed the archives and published articles on Romany population in *Zbornik za narodni život i običaje*. At the end of 19th century, the Croatian Academy of Science and Art carried out ethnographical research in Croatia, and one of research tasks was to describe the Romany population: their family life, profession, relation towards their families and the rest of society. Many of ethnographic researchers describe Romany people as thieves, swindlers, loafers and immoral persons. Most of the articles were written in first half of the twentieth century and this ethnographic work is important in the analysis of the history of Romany population in Croatia.

Keywords: Romany / *Zbornik za narodni život i običaje* / Romany culture and history